

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

S. Freud a W. James a jejich přínos psychologii

náboženství

Martina Červená

Plzeň 2018

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

S. Freud a W. James a jejich přínos psychologii

náboženství

Martina Červená

Vedoucí práce:

Mgr. et Bc. Dagmar Demjančuková, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2018

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2018

.....

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí práce Mgr. et Bc. Dagmar Demjančukové CSc. za odborné vedení bakalářské práce, za cenné rady, připomínky a trpělivost. Dále bych ráda poděkovala své rodině za podporu, kterou projevovali během celého mého studia.

Obsah

1	Úvod.....	7
2	Interakce psychologie a náboženství	8
2.1	Obor psychologie	8
2.1.1	Vznik psychologie jako samostatného oboru.....	9
2.1.2	Hlavní psychologické směry 20. století	10
2.2	Náboženství.....	14
2.2.1	Definice náboženství	14
2.2.2	Teorie o vzniku náboženství.....	14
2.2.3	Náboženství jako objekt vědeckého zkoumání	17
2.3	Psychologie náboženství	18
2.3.1	Dějiny oboru.....	20
2.3.2	Vazby oboru na blízké vědecké disciplíny.....	21
3	Sigmund Freud (1856-1939).....	22
3.1	Léčebné metody užívané v praxi.....	24
3.1.1	Hypnoterapie	24
3.1.2	Psychoanalýza	25
3.2	Teorie dynamické psychologie	26
3.2.1	Základní postuláty dynamické psychologie	27
3.3	Freudův pohled na náboženství.....	29
3.3.1	Původ posvátného náboženského jednání	30
3.3.2	Náboženství ve vyspělých kulturách.....	35

4	William James (1842-1910).....	37
4.1	Vznik nové psychologie.....	39
4.1.1	Jamesovy metody výzkumu.....	40
4.1.2	Základní postuláty Jamesovy psychologie.....	41
4.2	Jamesův přístup k náboženství.....	44
4.2.1	Původ náboženského prožívání.....	45
4.2.2	Světový řád.....	47
4.2.3	Cesty k duševní obrodě.....	48
4.2.4	Proces obrácení na víru a jeho důsledky.....	49
4.2.5	Mystické stavy vědomí.....	51
5	Komparace přístupů a jejich přínos pro psychologii náboženství.....	52
6	Závěr.....	54
7	Použitá literatura.....	57
8	Resumé.....	59

1 Úvod

Člověk, který je součástí širokého univerza, měl vždy snahu se k němu nějakým způsobem vztahovat. Motivy jeho chování a jednání jsou ovlivněny celou škálou potřeb, počínaje těmi elementárními zaměřenými na přežití, až po potřeby, které Maslow označuje jako metapotřeby či potřeby bytí. Cesta k jejich naplnění je vedena jak instinkty, tak různorodým psychickým uspořádáním každého jedince, na kterém leží tíha volby prostředků vhodných k naplnění jeho cílů. Na této cestě se člověk setkává s různými jevy, které se snaží racionálně zpracovat. Jeho snaha však někdy selže. Zde se otevírá prostor pro náboženství. Napříč celými dějinami lidstva se setkáváme s transcendentními prvky, které jsou přítomny v každé lidské kultuře. Náboženství pomáhá člověku zpracovat je do takové podoby, v jaké se s nimi dokáže vyrovnat. Tím mu umožní orientovat se v oblastech, které ho přesahují.

Tato bakalářská práce je orientována na psychologické přístupy k náboženství, které jsou přiblíženy pomocí dvou rozdílných teorií. Mým záměrem je představit tyto přístupy a analyzovat stěžejní myšlenky W. Jamese a S. Freuda. Práce si klade za cíl provést komparaci těchto přístupů a zhodnotit jejich přínos pro psychologii náboženství. Budou představeny různé pohledy na náboženské prožívání, a s tím spojené psychické procesy, které tento jev provázejí. V možnostech práce je pomoci porozumět skutečnosti, proč je otázka víry stále aktuální i v dnešní době, kdy je smýšlení společnosti vystavěno převážně na vědeckých základech.

První část práce je věnována představení oborů psychologie, náboženství a psychologie náboženství.

V druhé části se blíže seznámíme s koncepcí Sigmunda Freuda, která se vyznačuje snahou „vyhnat Boha z lidské duše“.

Další část práce se zabývá koncepcí Williama Jamese, která by sice z časového hlediska měla být řazena jako první, ale umístila jsem ji takto úmyslně, neboť se domnívám, že je bližší pojetí náboženského fenoménu v současné psychologii.

V poslední části bude provedena komparace obou uvedených přístupů a zhodnocen jejich vliv na současnou psychologii náboženství.

2 Interakce psychologie a náboženství

2.1 Obor psychologie

Chceme-li pochopit, co je náplní vědního oboru nazývaného psychologie, je nezbýtné, abychom se seznámili s některými hlavními atributy této disciplíny. Již ze samotného názvu lze odvodit, co je jejím předmětem. První část slova „*psycho*“, která pochází z řeckého „*psýché*“, se překládá do češtiny jako duše.¹ Druhá část „*logie*“ znamená věda nebo slovo. Nabízí se nám tedy definice, že psychologie je věda o duši. Pojem duše je však po obsahové stránce jen těžko uchopitelný, proto moderní psychologie pracuje s termínem psychický jev. Komplex psychických jevů a vlastností, pomocí kterých jsou umožněny, pak nazýváme psychika.² Alena Plháková uvádí pro psychologii jako vědní obor tuto definici: „*Psychologie je věda, která studuje lidské chování, mentální procesy a tělesné dění, včetně jejich vzájemných vztahů a interakcí.*“³

Mezi psychické jevy řadíme vjemy, představy, vzpomínky, city, myšlenky nebo volní prožitky. Tok těchto duševních jevů lze zahrnout pod společný termín prožívání.⁴ Pavel Říčan přirovnává proces prožívání k promítání filmu. Psychické jevy jsou pouze aspekty komplexního prožitku, podobně, jako jednotlivé obrazy jsou pouze momentkami filmu. Prožívání je nutno vnímat jako psychický proces, složený z množství psychických jevů, které probíhají současně.⁵

Každý člověk má své jedinečné vlastnosti a uspořádání, a proto i lidská psychika se utváří individuálně. Toto samostatné utváření psychiky definujeme jako osobnost.⁶ Pro

¹ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství a spirituality, s. 27.

² ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 18.

³ PLHÁKOVÁ, Alena. Učebnice obecné psychologie, s. 14.

⁴ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství a spirituality, s. 27.

⁵ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 19.

⁶ PLHÁKOVÁ, Alena. Učebnice obecné psychologie, s. 42.

psychologii je zásadní schopnost jedince pozorovat své vlastní psychické prožitky probíhající ve vědomí. Tato introspekce je její základní metodou.⁷ Neméně důležitá je i schopnost reflexe, kterou John Locke označil jako vnímání činnosti naší vlastní mysli.⁸

2.1.1 Vznik psychologie jako samostatného oboru

Psychologie jako vědní obor se oddělila od filozofie v druhé polovině devatenáctého století. Wilhelm Wundt, jeden ze zakladatelů, pod vlivem logického pozitivismu prosazoval nutnost její empirické a experimentální povahy.⁹ Vymezil oblast, kterou má psychologie studovat. Touto oblastí je bezprostřední zkušenost, jinými slovy vědomí. To je možné rozlišit na psychické jevy a děje.¹⁰ Filozofie se podstatou psychických jevů zabývala odedávna a její poznatky se staly základními stavebními kameny, na kterých vyrůstal nový obor. Dalším důležitým zdrojem materiálů využitelných pro psychologickou praxi byli duchovní, kteří v rámci své zpovědní a pastýřské činnosti shromažďovali zkušenosti, z nichž pak čerpala psychiatrie a následně klinická psychologie. Proces psychoterapie přinášel nová poznání a problémy, ze kterých byly na přelomu devatenáctého a dvacátého století vytvořeny mnohé teorie.¹¹ Řada jich byla překonána a upadla v zapomnění, jiné se staly matricí hlavních psychologických směrů dvacátého století.¹²

Se vznikem psychologie vyvstala otázka o povaze této vědy. Odborníci zde nenašli konsensu a dělí se do dvou názorových skupin. Zastánci prvního přístupu vidí psychologii jako vědu přírodní, druzí jako vědu duchovní. Plháková říká, že na tato stanoviska je možno pohlížet jako na dvě odlišná paradigmaty v oblasti psychologie.¹³ Tato paradigmaty mají zcela odlišné metodologické přístupy. Zastánci přírodovědec-

⁷ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 19.

⁸ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 33.

⁹ TAMTÉŽ, s. 89.

¹⁰ TAMTÉŽ, s. 91.

¹¹ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 29.

¹² PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 101.

¹³ TAMTÉŽ, s. 115.

kého přístupu postupují v souladu s pozitivismem, který je založen na objektivních poznacích směřujících k nalezení kauzálních vztahů. Metodou duchovních věd se stává hermeneutika.¹⁴ Ta sloužila původně k výkladu textů, ale Dilthey ji vztahuje i na vysvětlení duševních jevů, které by měly být vykládány v kulturním kontextu, a které jsou v různých fázích vývoje jedince rozdílné.¹⁵

2.1.2 Hlavní psychologické směry 20. století

V minulém století vzniklo v psychologii několik vlivných teoretických přístupů. Každý pracuje pomocí jiných výzkumných metod, upřednostňuje odlišná témata a shodu nelze nalézt ani v otázce předmětu, který tyto směry vymezují jako oblast svého badatelského zájmu. Tato diference může být přínosná při odkrývání různých aspektů jevů přítomných v lidské existenci a pomáhat k jejich pochopení. Problém vidí Plháková pouze v případě, že si některá z velkých teorií začne nárokovat právo stát se paradigmatem psychologie.¹⁶ Pluralita teorií přinesla značné množství různorodých poznatků týkajících se mentálních fenoménů. Jejich tříděním a porovnáváním lze získávat různé pohledy na problematiku lidské existence. Tuto činnost však není možné provádět v rámci platného paradigmatu, protože současná psychologie díky své dynamičnosti vývoje a proměnlivosti předmětu studia není schopna takovou matici nalézt.¹⁷

Jedním z psychologických směrů dvacátého století byl gestaltismus, jinými slovy tvarová psychologie. Hlavní myšlenkou této teorie bylo pojetí tvaru jako celku a lze ji shrnout těmito slovy: „*Celek je něco jiného než suma částí, z nichž je složen. Gestalt je komplexní kvalita, která má fenomenální, genetický i funkční primát nad částmi.*“¹⁸ Toto holistické pojetí se aplikuje na psychické jevy. Duševní dění probíhá jako proces utváření celků, což je nejlépe sledovatelné u vnímání.¹⁹ Tato teorie se staví do opozice k Wundtově snaze rozložit duševní jevy na jednotlivé elementy a pomocí introspekce

¹⁴ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 117.

¹⁵ PLHÁKOVÁ, Alena. Učebnice obecné psychologie, s. 15.

¹⁶ TAMTÉŽ, s. 18.

¹⁷ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 130.

¹⁸ TAMTÉŽ, s. 131.

¹⁹ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 31.

přezkoumává psychické jevy jako celky.²⁰ Na tvarovou psychologii navazují i další odvětví, především kognitivní a sociální psychologie. Ovlivnila i lingvistu Noama Chomského při vzniku jeho syntaktické teorie zabývající se vývojem mateřské řeči, který je determinován geneticky danými mozkovými strukturami.²¹ Uvažování v rámci celků psychologie reflektuje i v současné době.²²

Myšlenka I. P. Pavlova vysvětlovat psychické procesy pomocí podmíněných reflexů přispěla ke vzniku amerického behaviorismu.²³ Vlivem striktně pojatého pozitivistického obrazu vědy odmítá introspekci jako nevědeckou a uznává jen objektivně pozorovatelná fakta. V důsledku toho se nezabývá zkoumáním lidské mysli, kterou považuje za neproniknutelný „*black box*“, ale metodou experimentu testuje především chování.²⁴ Zhodnocení přínosu behaviorismu je poněkud problematické. Na jedné straně snaha o objektivní vědeckost v oblasti psychologie zastavila výzkum vědomí, imaginace a citění, na straně druhé obohatila kvantitativní metodologii.²⁵

Zásadní význam pro tuto bakalářskou práci měl vznik psychodynamické psychologie, protože do tohoto směru řadíme i Sigmunda Freuda, jehož názory se budeme podrobněji zabývat v další části práce. Snahou tohoto odvětví je rozkrýt podvědomé a nevědomé psychické aktivity, které považuje za centrální část lidské psychiky. Významným faktorem směrů psychodynamické psychologie je předpoklad, že zkušenosti nabyté v raném dětství naprosto zásadním způsobem ovlivňují další vývoj osobnosti. Impulsem pro vznik této psychologie byly původně požadavky kladené terapeutickou praxí. Další vývoj vyústil v obecnou koncepci lidské psychiky a duševního vývoje jedince.²⁶ Společným atributem těchto směrů je jejich návaznost na Freudovu psychoanalýzu. Freud byl přesvědčen, že za veškerými duševními prožitky i projevy chování stojí nevědomý sexuální agresivní pudový impuls, který se kultura snaží transformovat do sociálně schvalovaného jednání. Tato restriktivní snaha má za následek přesun pu-

²⁰ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 131.

²¹ PLHÁKOVÁ, Alena. Učebnice obecné psychologie, s. 23.

²² PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 147.

²³ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 30.

²⁴ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 149.

²⁵ TAMTÉŽ, s. 167.

²⁶ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 169.

dů z vědomé oblasti do nevědomí, odkud i nadále ovlivňují chování a mentální procesy. Potlačením pudů může člověk dosáhnout úspěchů například v kulturní, sportovní či vědecké činnosti. Na druhé straně hrozí nebezpečí vzniku citových problémů a duševních nemocí. Současná psychodynamická psychologie se domnívá, že tyto psychopatologické problémy nezpůsobuje konflikt mezi snahou pudů o své prosazení a jejich potlačením ze strany společnosti, ale příčinu vidí v poruchách mezilidských vztahů v dětství.²⁷

V opozici proti psychoanalýze vznikají existencionální a humanistická psychologie, které zajímá problematika lidské existence, její smysl v kontrastu smrtelnosti člověka. Její představitele zajímají specificky lidské vlastnosti a zároveň předpokládají u člověka schopnost svobodné volby a reflektují jeho orientaci na budoucnost. Předmětem jejich studia je především prožívání, které analyzují pomocí introspektivního přezkoumávání vnitřní zkušenosti a jejího smyslu. Existencionální psychologie je evropskou záležitostí a zajímají ji témata smyslu života, osamělost, utrpení nebo strach ze smrti. Humanistická psychologie má americký původ a poněkud optimističtější ladění. Klade důraz na pozitivní aspekty lidské existence, jako jsou altruismus, schopnost seberealizace a osobního růstu.²⁸

Kognitivní psychologie vzniká v USA a rozšiřuje se dále do Evropy. Předcházeli jí behaviorismus, který navazoval na I. P. Pavlova. V důsledku jeho požadavku na výzkum pozorovatelného chování byl rozvoj psychologie na určitou dobu značně determinován.²⁹ Obrat nastal po zveřejnění Piagetovy teorie kognitivního vývoje jedince, Millerových výzkumů paměti, práce Noama Chomského rozvíjející oblast lingvistiky a dalších výzkumů zaměřených na mentální poznávací procesy. Kognitivisté poukazovali na významný vliv vnitřní manipulace s psychickými obsahy, která má dopad na chování jedince. Lidskou mysl chápou jako systém zpracování informací.³⁰ *„Zkoumá zejména způsoby, kterými si utváříme mentální reprezentace okolního světa, reflektujeme své vlastní prožívání a psychické dění druhých lidí. Kognitivní psychologové se*

²⁷ PLHÁKOVÁ, Alena. Učebnice obecné psychologie, s. 21.

²⁸ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 207.

²⁹ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 30.

³⁰ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 227.

*pokoušejí zjistit, jak se učíme, pamatujeme si minulost a plánujeme budoucnost, jak uvažujeme, rozhodujeme se a užíváme jazyk.*³¹ Plháková poukazuje na teoretičnost, experimentální charakter, značnou redukci předmětu studia a obtížně srozumitelný jazyk tohoto směru.³²

Z hlediska významu Williama Jamese, kterému se budeme stejně jako Sigmundu Freudovi věnovat v následujících kapitolách, nelze opomenout transpersonální psychologii, k jejímž předchůdcům můžeme Jamese řadit. Nepatří sice mezi hlavní psychologické směry dvacátého století, ale v době svého vzniku vzbudila nebývalý zájem zástupců z řad profesionálních psychologů i laické veřejnosti. Její studium je zaměřeno na mimořádné neboli mystické stavy vědomí. James těchto stavů dosahoval inhalací rajskeho plynu a éteru. Zážitky vzniklé při intoxikaci se snažil popisovat.³³ Tyto změněné stavy vědomí lze navodit nejen za pomoci drog, ale také technikou holotropního dýchání, kterou vypracoval psychiatr českého původu Stanislav Grof. Navazuje na Jungovu teorii kolektivního nevědomí, kdy tvrdí, že výzkum mimořádných stavů vědomí ukázal, že každý člověk má informaci o celém vesmíru a veškerém bytí a pomocí prožitku se může dostat ke všem jeho částem.³⁴

Současná psychologie využívá poznatků z výše zmíněných teorií a je rozčleněna do množství podoborů, které se rychle vyvíjí. To je umožněno obrovským pokrokem v oboru biologie člověka, především ve výzkumu mozku. Významné příspěvky ke zkoumání odlišností v psychologii mužů a žen přináší feministické hnutí. Otázku hledání smyslu lidství otevřela globalizace, která vede ke střetávání různých kultur a k vzájemné konfrontaci.³⁵

³¹ PLHÁKOVÁ, Alena., Učebnice obecné psychologie, s. 24.

³² PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 242.

³³ TAMTÉŽ, s. 243, 244.

³⁴ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 252.

³⁵ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie, s. 32.

2.2 Náboženství

2.2.1 Definice náboženství

Při pokusu o definici náboženství se dostáváme poněkud do „slepé uličky“. Odborníci zabývající se touto tematikou nám nabízejí řadu možností, jak náboženství chápat.³⁶ Jejich komparací můžeme nalézt znaky, které jsou všem společné a zformovat si tak představu o tom, co lze jako shrnout pod pojem náboženství. Všechna tato vyjádření mají společný znak, a tím je vztah člověka nebo společnosti k něčemu transcendentnímu, na čem jsou závislí.³⁷ Do souvislosti s náboženstvím dáváme vždy jen člověka a nikoli další živočišné druhy nebo přírodu. Náboženskost je tedy věc specificky lidská.³⁸ Břetislav Horyna vytvořil pomocnou definici, která umožňuje s náboženstvím pracovat ve vědecké rovině: „... *náboženství jako soustava určitých specifikovaných výpovědí o světě a člověku je lidský fenomén, historicky vzniklý, související s historickým kontextem, v němž se utváří a jehož je spolutvůrcem. Jako taková jsou náboženství přístupná lidskému poznání.*“³⁹ Do latiny se náboženství překládá jako „*religio*“, které je možno odvodit od slova „*ligare*“, které znamená vázat. „*Re-ligare neboli re-ligio*“ by tedy mohlo vyjadřovat provázanost člověka s tím, co ho přesahuje.⁴⁰

2.2.2 Teorie o vzniku náboženství

V rámci evropské křesťanské tradice byla všechna ostatní náboženství chápána jako odvrát od pravého Boha, tedy jako degenerativní, a nebylo se jimi nutně zabývat. Otázka o původu náboženství vyvstala až s příchodem osvícenství.⁴¹ Filozofové se začali zamýšlet i nad jinými možnostmi vzniku náboženství, než jaké předkládala Bible. Současně přicházely zprávy ze zámoří o rozvinutých náboženstvích, která neměla

³⁶ HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*, s. 17.

³⁷ TAMTÉŽ, s. 18.

³⁸ HORYNA, Břetislav. *Úvod do religionistiky*, s. 8.

³⁹ TAMTÉŽ, s. 9.

⁴⁰ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*, s. 35.

⁴¹ HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*, s. 20.

mytologický původ, ani je nebylo možno specifikovat jako odnož křesťanství. V důsledku toho bylo od devatenáctého století na náboženství nahlíženo jako na kulturní jev, který se periodicky vyvíjí. Tím byly splněny předpoklady pro rozvoj hypotéz o vzniku a původu náboženství.⁴²

Jako reakce na předchozí nekritické pojetí vzniku náboženství byla vytvořena evoluční teorie. Impuls jejímu vzniku dalo dělení dějin do tří vývojových etap pomocí zákona tří stádií, které popsal Comte.⁴³ Zastánci této teorie se snaží o co nejpřesnější popis fundamentální skutečnosti, ze které náboženství vzniklo. Podle Herberta Spencera vzniká z kultu předků neboli manismu, který vychází z víry v posmrtný život a představě o vlivu zemřelých předků na život pozůstalých. Taylor vychází z předpokladu, že lidský duch se vyvíjí přibližně na stejné úrovni napříč různými kulturami a vývoj náboženství probíhá paralelně s ním. Tento model se nazývá animismus.⁴⁴ Vychází z dualismu lidského prožívání skládajícího se z běžné denní zkušenosti a ze zkušenosti nabyté například při spánku, kdy člověk zdánlivě opouští své tělo a prožívá věci, které jsou v rozporu s jeho známou realitou. Tyto zkušenosti vysvětluje existencí samostatné duše. Z víry v duši odvozuje vznik víry v duchovní bytosti, jejichž uctíváním vzniká polytheismus, který později přechází v monotheismus. Dalším zastáncem evoluční teorie je James Georg Frazer. Jeho východiskem je snaha člověka ovládnout přírodu a tomu podřizuje své chování v přednáboženském stadiu vývoje.⁴⁵ Především primitivní společnosti mají snahu získat moc nad okolním prostředím pomocí magie. Na dalším stupni vývoje člověk shledává magii neúčinnou a vzniká náboženství.⁴⁶ Zastánci evoluční hypotézy se rozcházejí v názoru na příčinu vzniku náboženství, ale jejich společným znakem je přesvědčení, že náboženství je pozůstatkem předvědeckého vývojového období. Přínosem této teorie je skutečnost, že na náboženství nahlíží jako na dějinný jev, který se mění spolu s časem.⁴⁷

⁴² HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*, s. 21.

⁴³ HORYNA, Břetislav. *Úvod do religionistiky*, s. 33.

⁴⁴ TAMTÉŽ, s. 34.

⁴⁵ TAMTÉŽ, s. 35.

⁴⁶ TAMTÉŽ, s. 36.

⁴⁷ HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*, s. 22.

Z opačného úhlu pohledu vychází degenerativní nebo také depravační teorie. Ta vyplývá z přesvědčení, že vznik různých forem náboženství je umožněn následkem úpadku původního vyspělého náboženství, které bylo lidstvu společné.⁴⁸ Představitelé této hypotézy mají různý názor na formu předmětu původního náboženství. Andrew Lang přišel s teorií nejvyšší bytosti, která stojí na počátku náboženství i v těch nejprimitivnějších společnostech. Od této bytosti, která stvořila svět, je vševědoucí i všemocná, vychází vše ostatní včetně mravních norem, kterými se řídí člověk.⁴⁹ Další stoupenci depravační teorie se zaměřují na zkoumání společnosti z hlediska mezikulturní výměny informací. Přicházejí s teorií kulturních okruhů, která je založena na historickém faktu migrování obyvatel různých národů a s tím spojené výměny předmětů, zboží, zkušeností a znalostí včetně náboženských. Vysledování shod v určitém typu chování a myšlení umožňuje znázornit oblasti s kulturními souvislostmi.⁵⁰ Jejich zpětným analyzováním lze dojít až prvotní kultuře. Hypotéza nejvyšší bytosti společně s teorií kulturních okruhů připravily půdu pro nejznámější koncepci náboženské depravace, kterou vytvořil Wilhelm Schmidt. Pokusil se o rekonstrukci prvotní kultury a původního náboženství, které nazývá nejstarším monoteismem. V současné vědecké komunitě si platnost této hypotézy nelze nárokovat. Problematické je prokázání původní kultury i náboženství, pro které z důvodu jejich historičnosti nelze nalézt nezpochybnitelné důkazy, a výsledky výzkumů jsou založeny pouze na domněnkách.⁵¹

Další teorie pochází z českého prostředí, od profesora Jana Hellera, který vidí potřebu vytvořit novou responzivní hypotézu, jež by lépe korespondovala s novodobou úrovní poznatků z oblasti náboženství. Výše zmíněné teorie jsou v současné době nevyhovující, proto Heller navrhuje zkoumat náboženství z hlediska relace existenciálního smyslu lidského bytí a odpovědí, které poskytuje náboženství. Snaha vyrovnat se s vlastní smrtelností je člověku dána od okamžiku, kdy si uvědomí svoji existenci. Responzivní hypotéza se zabývá lidskou snahou o vlastní sebepotvrzení, kterou člověk realizuje tím, že si vytvoří náboženství jako zástupný prvek autority, která je schopna

⁴⁸ HORYNA, Břetislav. Úvod do religionistiky, s. 44.

⁴⁹ TAMTÉŽ, s. 46.

⁵⁰ TAMTÉŽ, s. 47.

⁵¹ TAMTÉŽ, s. 50.

poskytnout mu odpověď na otázku smyslu a ceny života. Vychází z existence vědomí, která je specificky lidským atributem a vyděluje člověka z přírody. Tento fakt posouvá Hellerovu koncepci do psychologické roviny.⁵²

Výše zmíněné teorie o vzniku náboženství přinesly cenné poznatky odborníkům zabývajících se touto problematikou pro jejich další práci. Ukázalo se, že vznik náboženství není možné dostatečně podložit fakty. Neméně důležitý je i poznatek, že na tento fenomén je nutno nahlížet jako na historický a kulturní jev a zabývat se jím kontextuálně.⁵³

2.2.3 Náboženství jako objekt vědeckého zkoumání

Věda o náboženství se nazývá religionistika. Tento obor studuje hlavní rysy a znaky jednotlivých náboženství, jejich symboly, historické proměny i vliv na společnost a kulturu.⁵⁴ Religionistika analyzuje náboženství ze dvou hledisek a v souvislosti s tím používá dvě odlišné metody, které se však v mnohém doplňují. Tento jev můžeme zkoumat z historického hlediska, kdy nás zajímají historické proměny od jeho vzniku do dnešní doby. Mrázek pro tuto metodu zavádí název deskriptivní religionistika. Jiným postupem je srovnávání a hledání paralel mezi jednotlivými náboženskými systémy neboli religionistika komparativní.⁵⁵

Religionistika jako samostatný obor vznikl v devatenáctém století. Jedním z jeho zakladatelů byl Friedrich Max Müller, který v důsledku pronikání informací o cizokrajných náboženstvích do Evropy, dospěl k požadavku na vznik komparativní metody sloužící k jejich srovnávání a utřídění. Nástrojem této metody je srovnávací lingvistika, protože náboženství a jazyk jsou úzce spjaty. Lidé, kteří žili obklopeni mocnou přírodou, již se byli nuceni podřizovat a jejíž proměny a jevy si neuměli vysvětlit, tyto fenomény pojmenovávali a zbožšťovali je. To jim pomáhalo vyrovnat se

⁵² HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích, s. 24,25.

⁵³ HORYNA, Břetislav. Úvod do religionistiky, s. 52,53.

⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 9.

⁵⁵ HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích, s. 49.

s transcendentem. Müller vznik bohů a náboženství nachází v přírodní mytologii. Podmínkou vzniku je kulturní spjatost s jazykem, který musí být také mytologický.⁵⁶

Dalším ze zakladatelů religionistiky byl Cornelis Petrus Tiele, který náboženský fenomén vidí jako historický a zároveň klade důraz systematickosti a objektivní přístup ke všem formám náboženství, pro které nabízí tuto definici: „*Náboženství je soubor jevů, které dosvědčují lidskou víru v nadlidské jsoucno a slouží k tomu, aby s ním člověk vstoupil do vztahu...*“⁵⁷

Třetím ze zakladatelů byl Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye, jehož cílem bylo především systematické roztrídění náboženských jevů. Religionistiku nejprve rozdělával na historii a filozofii náboženství, později přidává religionistiku komparativní, která měla silně psychologický podtext. Podle něho je náboženstvím to, jak se člověk vnitřně vztahuje k absolutnu.⁵⁸

Ve starší vývojové fázi religionistiky převládala snaha vidět náboženství jako zcela autonomní oblast. S tím souvisel zájem vědců o prokázání jedinečnosti náboženských jevů. V současnosti se klade důraz na zasazování náboženství do sociálních, kulturních, hospodářských, ale i politických souvislostí. Autonomní pohled na náboženství byl nahrazen potřebou jeho vnímání jako kontextuální veličiny. Jinak řečeno sleduje vytváření náboženských představ a skutečností, způsobů chování a jednání v určitých sociálně-kulturních souvislostech. Pomocný nástroj pro toto zkoumání tvoří sociální vědy, mezi které řadíme etnologii náboženství, sociologii náboženství, geografii náboženství a psychologii náboženství.⁵⁹

2.3 Psychologie náboženství

V předchozích kapitolách jsme se náboženství věnovali převážně v historicko-kulturním kontextu. Z hlediska psychologie náboženství jsou fundamentální prožitky

⁵⁶ HORYNA, Břetislav. Úvod do religionistiky, s. 62.

⁵⁷ HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích, s. 58.

⁵⁸ TAMTÉŽ, s. 59.

⁵⁹ HORYNA, Břetislav. Úvod do religionistiky, s. 76.

jednotlivých nábožensky smýšlejících a praktikujících osob.⁶⁰ Jinými slovy lze tento obor vymezit jako výzkum náboženského prožívání a psychických jevů náboženského rázu.⁶¹ Náboženské chování a psychické jevy můžeme zahrnout pod obecný pojem religiozita. V současné psychologii se klade důraz na termín spiritualita. Definovat spiritualitu je stejně obtížné jako nalézt definici pro náboženství. Obecně je spojována intenzivním prožitkem, který člověka ovládne, posílí nebo vytrhne z běžné existence. Zejména mladí lidé si ji spojují s autentičností prožitku. Další problém je ve vymezení vztahu mezi spiritualitou a náboženstvím. Zde vyvstává otázka, jestli je spiritualita součástí náboženství nebo naopak.⁶²

Vlivem sekularizace Západních společností dochází k vytváření nové kultury, která se distancuje od tradičních forem náboženství. Dokladuje to situace ve Spojených státech v šedesátých letech minulého století, kdy mladí lidé hromadně opouštěli církve. Terčem jejich kritiky byly zastaralé náboženské instituce. Prázdné místo ve svém duchovním životě zaplňovali poznatky přebíranými z východních náboženství, které propojovali se svým humanistickým zaměřením opírajícím se o křesťanské hodnoty. Toto stanovisko nacházíme v soudobém chápání významu pojmů náboženství a spiritualita. Spiritualita je označována jako individuální prožívání a jednání, kdežto náboženství zahrnuje pouze vnější projevy, kterými jsou rituály, nauky nebo instituce. S tím je spojeno pozitivní chápání spirituality ve smyslu něčeho moderního, autentického. Oproti tomu pojem náboženství získává negativní konotaci.⁶³ V možnostech psychologie je zkoumat spiritualitu jako individuální fenomén nejen v rámci mezilidských vztahů, ale zasadit ho do i do širších kulturních souvislostí.⁶⁴

⁶⁰ HORYNA, Břetislav. Úvod do religionistiky, s. 82.

⁶¹ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství a spirituality, s. 42.

⁶² TAMTÉŽ, s. 43-45.

⁶³ TAMTÉŽ, s. 49,50.

⁶⁴ TAMTÉŽ, s. 64.

2.3.1 Dějiny oboru

Počátek tohoto oboru můžeme umístit zhruba do druhé poloviny devatenáctého století, kdy mělo křesťanství značně liberální podobu. Náboženství bylo chápáno jako projev lidského ducha. Tento pohled umožnil vzniknout psychologii náboženství.⁶⁵ Ta se stává samostatnou religionistickou disciplínou, která zkoumá náboženství z pohledu náboženského prožívání jednotlivce. Do popředí zájmu se dostává fenomén náboženské zkušenosti.⁶⁶ Zabývá se jím i jeden z nejvýznamnějších zakladatelů tohoto oboru William James, který navazuje na Schleiermacherův postoj k náboženství jako k vnitřní osobní zkušenosti.⁶⁷ Za objekt svého zájmu považoval jedinečnou zkušenost silné intenzity, která člověka pohltí, někdy až duševně rozvrátí. To je podle Jamese náboženskost ve své pravé podstatě.⁶⁸

Psychologie náboženství je empirickou vědou, která své poznatky opírá o pozorovatelná fakta. Zde by mohl vzniknout problém s vědeckou relevantností výpovědí o náboženských zkušenostech, protože je nelze pozorovat přímo, ale vždy pouze prostřednictvím výpovědí prožívající osoby, případně jejím pozorováním.⁶⁹ James se s tímto problémem ve svém díle vyrovnává principem redukcionismu. Duchovní zkušenosti převádí na psychické nebo biologické jevy a zachovává tak vědecké předpoklady jejich zkoumání.

Stejně jako v Americe i v Evropě na počátku dvacátého století dochází k rozvoji oboru. Výzkumy zde byly zaměřeny více introspektivně a méně statisticky, což je vymezovalo spíše do oblasti filozofie. Zásadní zlom na obou kontinentech přišel o čtvrt století později, kdy pod vlivem rozmáhající se sekularizace došlo k návratu mnoha křesťanů k tradicionalismu, často až k fundamentalismu. V důsledku toho církev odmítla jakoukoli snahu o psychologizaci náboženství.⁷⁰ Dalším úskalím pro rozvoj oboru se stala snaha amerických akademiků prosadit chování jako jediný pozorovatelný

⁶⁵ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství, s. 46.

⁶⁶ HORYNA, Břetislav. Úvod do religionistiky, s. 82.

⁶⁷ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství, s. 46.

⁶⁸ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství a spirituality, s. 69.

⁶⁹ HOLM, Nils G. Úvod do psychologie náboženství, s. 10.

⁷⁰ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství, s. 47.

předmět psychologie. Behaviorismus se rozšířil do celého světa a zájem o lidské nitro byl odsunut do pozadí. Analogicky s behaviorálním pojetím psychologie se i psychologie náboženství v této době soustředí pouze na výzkum náboženského chování. Neméně podstatnou byla i skutečnost, že ve vědecké komunitě pod vlivem Sigmunda Freuda a jeho medicínské psychoterapie, náboženství ztrácí status svébytného fenoménu.⁷¹ Obrat v pohledu psychologie na náboženství přišel ve druhé polovině dvacátého století, kdy Gordon Allport v rámci humanistické psychologie nabídl vstřícný přístup k náboženství jako k významnému lidskému projevu. Tento obrat byl umožněn v rámci proměny sociokulturního klimatu v postmoderním světě, kdy se vrací liberální teologie a věda si neklade nárok na svoji jedinečnost.⁷² Pod vlivem globalizace se začala vytvářet nová forma společnosti, kde vedle sebe žijí lidé různých náboženských vyznání. Jejich soužití se setkává s různou mírou vzájemného pochopení, a tím vzniká potřeba rozvoje religionistiky s důrazem na psychologii náboženství, která je její součástí.⁷³

2.3.2 Vazby oboru na blízké vědecké disciplíny

V předchozí kapitole byla psychologie náboženství zmíněna jako vědecká disciplína, která pomáhá religionistice v jejím výzkumu. Dalšími dílčími disciplínami, bez kterých se obecná religionistika neobejde, jsou historie náboženství, popisná religionistika, kulturní antropologie náboženství a sociologie náboženství. Poněkud obecnější pohled nabízí filozofie a teologie náboženství.⁷⁴ Sociální kontext je zcela zřejmý ze skutečnosti, že náboženství je vždy praktikováno skupinou lidí se stejným míněním. Při studiu náboženství je potřebné zkoumat vliv tohoto společenství. Na rozdíl od sociologie náboženství, která se věnuje studiu skupiny ve vztahu k jiným sociálním faktorům, hlavním bodem psychologie náboženství je studium jednotlivce.⁷⁵ Popisná reli-

⁷¹ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství, s. 48.

⁷² ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství a spirituality, s. 70.

⁷³ TAMTÉŽ, s. 72.

⁷⁴ TAMTÉŽ, s. 75.

⁷⁵ HOLM, Nils G. Úvod do psychologie náboženství, s. 19.

gionistika ani historie náboženství zatím nenachází příliš společných témat a otevírá se tak prostor pro další výzkumy, které by pomocí psychologického jazyka pomohly porozumět náboženskému prožívání napříč kulturami. Tato cesta má svá úskalí, protože psychologie je výdobytkem západní kultury a aplikace jejích metod na jiné náboženské systémy je poněkud problematická.

Propojení psychologie náboženství a psychologie lze demonstrovat pomocí společného předmětu výzkumu. Obory psychologie motivace nebo osobnosti, podobně jako psychologie náboženství, zkoumají cíle, které se jedinec snaží dosáhnout a způsoby, jakými toho dosahuje. Podobnými tématy se zabývá i transkulturní psychologie, které jde o psychologické pochopení minulosti v rámci kultur. Úzce se napojuje i na psychopatologii, zejména v oblasti zájmu o mystické stavy, které jsou provázeny extrémním chováním, prožívání v souvislosti s askezí nebo s činností náboženských sekt. Pedagogickou psychologii zajímá vztah mezi vírou a hodnotovým systémem jedince. Zde se může projevit jak pozitivní, tak i negativní konotace v charakterové výchově. Tento moment je zřejmý i v psychoterapii, kdy může náboženství léčit, ale i vnést patologický vliv do chování jedince.

Společný předmět výzkumu má psychologie náboženství i s teologií. Oba obory studují posvátné texty a rituály, náboženské chování jedince a skupiny, morálnost jednání při psychologicky výrazných jevech jako jsou mystické stavy nebo exorcismus. Psychologie ze své podstaty nemá možnost akceptovat nadpřirozené jevy, ale výkladem psychických jevů poskytuje teologům možnost jejich racionálního vysvětlení. Teologie tak získává podněty, které může uplatnit při sebereflexi a reagovat na aktuální potřeby společnosti.⁷⁶

3 Sigmund Freud (1856-1939)

Sigmund Freud se narodil v městečku Příbor na Moravě, které bylo v té době součástí Rakouska-Uherska. Byl prvorozeným synem v otcově druhém manželství. Se

⁷⁶ ŘÍČAN, Pavel. Psychologie náboženství a spirituality, s. 76-80.

svojí mladou matkou měl po celý život velmi silný pozitivní vztah.⁷⁷ Po narození sestry se rodina přestěhovala do Vídně. Jako syn židovského podomního obchodníka byl předurčen k obdobnému osudu. Ani jeho společenské postavení nebylo jednoduché, protože i přes zákonné reformy uskutečněné v šedesátých letech devatenáctého století, kdy Židé mohli opustit ghetto a studovat, nemohli nadále vykonávat většinu zaměstnání, nebo být ve vysokých státních funkcích. Freudovu sebevědomí neprospěla ani skutečnost, že se jeho otec vzdal ortodoxní víry. Trápilo ho, že i přes svůj židovský původ, ke kterému se hlásil, není členem žádné kongregace a nepodílí se na dění v židovské obci. Tato skutečnost zřejmě dala směr Freudovu bádání, kde si na rozdíl od ostatních psychologů, které zajímalo fungování mysli, pokládal otázku: „*Kdo jsem a co mě takto zformovalo?*“⁷⁸

Freud navštěvoval gymnázium a byl velmi pilným a nadaným studentem. Po jeho ukončení nastoupil na Lékařskou fakultu Vídeňské univerzity.⁷⁹ Myšlenka na praktikování medicíny prostřednictvím vlastní praxe jej nelákala. Upoutal ho výklad fyziologické psychologie profesora Ernsta Brückeho, který se posléze stal jeho blízkým přítelem a rádcem. Jeho zaujetí mechanistickým fyziologickým přístupem k psychologii vyústilo v přerušení studií medicíny. Začal provádět anatomické a fyziologické výzkumy v Brückeově Fyziologickém institutu. Freudovým snem bylo specializovat se na výzkum. Vzhledem k absenci nezávislého finančního příjmu a jeho židovskému původu, který mu znemožňoval dosáhnout vysokého akademického titulu, nebyla reálná možnost věnovat se čistému výzkumu. Nezbývalo, než dokončit studium medicíny. Po promoci našel uplatnění ve Vídeňské všeobecné nemocnici, kde se nadále věnoval zkoumání mozku.⁸⁰

⁷⁷ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 169.

⁷⁸ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 166.

⁷⁹ PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství, s. 80.

⁸⁰ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 166,167.

3.1 Léčebné metody užívané v praxi

3.1.1 Hypnoterapie

Cesta k Freudově jedinečné teorii začala spoluprací s lékařem a fyziologem Josefem Breuerem, se kterým si vzájemně vyměňovali poznatky a diskutovali o medicínských případech. Zásadní význam měly informace o Breuerově případu takzvané Anny O., která se starala o nemocného otce, k němuž měla silnou citovou vazbu. Ta začala trpět hysterickými příznaky, jako byla ztráta chuti, svalová ochablost, ochrnutí pravé paže a dalšími. Po smrti otce se její stav výrazně zhoršil a přidaly se halucinace. Ve stavu pomatenosti říkala slova, která vycházela ze sledu jejích myšlenek. Breuera napadlo, že jejím uvedením do stavu mírné hypnózy by mohl docílit, aby tato slova vedla ke sdělení představ a fantazií odehrávajících se v její mysli. Tím se mu dařilo pacientce dočasně ulevit od duševních potíží. Breuer však v hypnóze zašel ještě dále a pomocí slovních asociací se dobral až k události, která byla příčinnou problému. Například symptom neschopnosti pít vodu vznikl v okamžiku, kdy viděla pít psa ze sklenice a to v ní vzbudilo odpor. Po navození bdělého stavu byla pacientka schopná znovu pít a symptom se již nikdy neobjevil.⁸¹

Významným mezníkem ve Freudově kariéře se stala stáž u francouzského psychiatra Jeana Martina Charcota, na kterou byl vyslán prostřednictvím stipendijního programu Brückeova Neurologického institutu.⁸² Charcot poprvé popsal psychický projev hysterie. Jeho teorie spočívala v názoru, že ačkoli hysterie může být iniciována nějakým prožitým traumatem, její etiologii je nutno přisuzovat dědičně oslabenému nervovému systému. Po svém návratu z Francie si Freud otevřel soukromou praxi, kde se zaměřoval na psychologické aspekty nervových onemocnění. Zpočátku léčbu neurotiků vedl po Charcotově vzoru a používal elektroterapii. Tato metoda sice přinášela určité úspěchy, ale Freud pojal podezření, že na pacienta nepůsobí příznivě účinky elektrického proudu, ale spíše ujištění lékaře, že tato léčba povede k řešení potíží. Výsled-

⁸¹ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 168.

⁸² PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 170.

kem jeho pochybností byla skutečnost, že se vrátil k metodě hypnózy. I tuto cestu posléze opustil, protože došel k závěru, že pacientovi se dostane pouze dočasné úlevy a hypnóza nevede k vyléčení neurózy. Vrátil se proto k postupu, který praktikoval Breuer v případě Anny O. V hypnóze prováděl pacienty jejich prožitými traumatizujícími zážitky a dovedl je tak k okamžiku, který vyvolal daný problematický symptom. Ani tato metoda nepřinesla očekávané výsledky, protože u mnoha pacientů byl vyléčený symptom pouze nahrazen jiným. Dalším problémem byla omezená možnost paušálního použití hypnózy. I přes zjištěné nedostatky pokračoval Freud společně s Breuerem v této léčebné metodě a na základě získaných poznatků vypracovali čistě psychologickou teorii hysterie, která vidí příčinu jejího vzniku v okamžiku prožití bolestného traumatizujícího zážitku a jeho následném vytěsnění z vědomí. Vnější projevem tohoto procesu je vznik zástupného tělesného symptomu. Pomocí hypnoterapie dochází k oživení vzpomínky a jejímu emocionálnímu uvolnění. Tím dochází k vymizení průvodních příznaků neurózy.⁸³

3.1.2 Psychoanalýza

Ke vzniku psychoanalýzy významně přispěla léčba neurotické pacientky, která při jednom z hypnoterapeutických sezení vznesla požadavek, aby nebyla stále jen tázána, ale mohla říct to, co ona sama chce. Freud tak došel k přelomovému zjištění, že když pacientovi umožní říci vše, co mu přijde na mysl, dosáhne tak mnohem efektivněji odhalení jeho skrytých vzpomínek, než pokládáním otázek. Někteří pacienti se bránili ožívování traumatických vzpomínek, protože v nich vyvolávaly stud nebo psychickou bolest. Tento odpor Freud překonával pomocí dotykové techniky, kdy ujistil pacienta, že pokud dotyk trvá, budou se mu vzpomínky objevovat ve formě obrazů nebo myšlenek, které musí terapeutovi říci. Popsané vzpomínky a obrazy, které byly jednotlivými asociacemi, vedly k nalezení patogenní myšlenky, která způsobila duševní problém. Později Freud dotykovou techniku opouští a praktikuje pouze slovní sugesci.⁸⁴ Tuto

⁸³ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 169,170.

⁸⁴ TAMTÉŽ, s. 170.

novou léčebnou metodu, která je jakousi cestou vedoucí k odhalení nevědomých traumat a afektů, nazval psychoanalýza. V tomto terapeutickém procesu je naprosto zásadní navázání vztahu mezi pacientem a lékařem, kdy si přes vzniklé propojení může pacient do osoby lékaře projektovat nějakou skutečnou osobu ze své minulosti a prožít si tak vytěsňený citový vztah, který k ní má. Pouze tento postup pomůže rozkrýt a vysvětlit nevědomé motivace a odstranit symptomy duševní poruchy.⁸⁵

Dalším problémem, který Freud analyzoval, byla otázka, jak se nejlépe dostat k nevědomým zážitkům pacienta. Řešení našel ve výkladu snů, které pokládal, na rozdíl od většiny jeho kolegů, za souhrn vytěsňených nepříjemných zážitků. Předpokládal, že sny pomáhají splňovat přání, která by jinak narušovala spánek. Své předpoklady ověřoval prostřednictvím výkladu vlastních snů i snů svých pacientů a došel k závěru, že tato metoda je jednou z nejefektivnějších ve výzkumu nevědomí a v léčebném psychoanalytickém procesu. Freudova teorie měla řadu odpůrců, kteří zpochybňovali legitimitu výkladů snů. Poukazovali na fakt, že volné asociace, které vedou k výkladu snu, mohou být uspořádány více způsoby. Freud však z autoanalýzy snů věděl, že když transkripce odpovídá předchozí realitě, dospěje člověk k intuitivnímu poznání správné emocionální skutečnosti. Potvrzuje to i pozitivní reakce pacienta, která ukáže terapeutovi na problém nacházející se na pozadí snu. Na tomto základě může začít proces uzdravování.⁸⁶ „*Pacient má být znovu schopen milovat a pracovat – to je cíl terapie podle Freuda.*“⁸⁷

3.2 Teorie dynamické psychologie

Freud zpočátku svých výzkumů předpokládal, že veškeré duševní procesy by měly být objasnitelné prostřednictvím fyziologie. Tuto teorii později opustil a formuloval množství nových psychologických teorií, které dodaly psychologii zcela nový ráz.

⁸⁵ KÜNG, Hans. Freud a budoucnost náboženství, s. 27.

⁸⁶ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 174-176.

⁸⁷ KÜNG, Hans. Freud a budoucnost náboženství, s. 28.

3.2.1 Základní postuláty dynamické psychologie

Jedním z předpokladů vzniku dynamické psychologie bylo rozpracování modelu lidské psychiky. Představoval si, že lidská mysl se skládá ze tří vrstev, kterými jsou vědomí, předvědomí a nevědomí. Na rozdíl od jiných myslitelů, kteří nevědomí také akcentovali, ale viděli ho jako pouhé uložisko informací a zkušeností, které mohou být vyvolány do vědomí, Freud tuto oblast pojmenoval předvědomí. Nevědomí podle něho představovalo největší a nejvlivnější část psychiky, kde se nachází silné pohnutky a zapomenuté touhy, které aktivně působí na vědomí a determinují lidské chování.⁸⁸ Později tuto teorii zrevidoval a vytvořil strukturální model lidské psychiky tvořený trojicí složenou z id, ego a superega. Oblast id odpovídá předchozímu vymezení nevědomí. Během vývoje dítěte se vlivem interakce s okolním prostředím částečně modifikuje v ego, které plní sebezáchovnou funkci. Ego se vyrovnává s nátlakem id a zároveň s požadavky okolního světa. Podstatnou funkcí ega je jeho schopnost vědomé kontroly mnoha impulzů. Tato kontrola je vybudována výchovou, odměňováním a tresty. Superego se vyvíjí jako pozůstatek raných dětských konfliktů ve vztahu k autoritám. Vzniká na základě zvnitřnění jejich příkazů.⁸⁹ Život zdravého jedince řídí ego, které umí adekvátně uspokojit požadavky id, aniž by to vyvolalo pocity viny přicházející ze superega. V případě, že převažují touhy id, chová se jedinec patologicky nebo zločinně. Ani převaha superega nad egem není žádoucí, protože člověk pak trpí pocitem viny nebo má snahu moralizovat ostatní.⁹⁰

Další významnou myšlenku přinesla teorie o konstantnosti psychické energie. Podle Freuda potřebuje lidská psychika udržovat duševní síly na nízké a konstantní úrovni. Pokud dojde k přetlaku energie, je nutné ji nějakým způsobem odvést, což provází pocit úlevy nebo slasti. Psychická energie se získává z instinktů neboli pudů, které jsou mentálním vyjádřením tělesných procesů. V dřívějších dílech Freud rozlišuje pud se-

⁸⁸ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 179,180.

⁸⁹ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 173.

⁹⁰ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 193.

bezáchovy a sexuální pud, který nazývá libido.⁹¹ Hrůzy první světové války a potřeba vysvětlit lidskou tendenci k opakování sebezničujících činů jej přivedly na myšlenku existence pudu smrti. Tento pud vysvětluje agresi v chování, a pokud je zaměřen do nitra jedince, objasňuje opakované sebezničující jednání.⁹²

Známá je též teorie psychosexuálního vývoje, podle které prochází libido procesem zrání, který koresponduje s tělesnou a kognitivní vyspělostí jedince. Freud rozlišil tři základní fáze vývoje na orální, anální a falickou, které korespondují s hlavními erotogenními oblastmi. K nejvýznamnější události z hlediska dětského vývoje dochází mezi třetím a šestým rokem dítěte, tedy ve falické fázi. Dítě se musí vypořádat s takzvaným oidipovským komplexem, kdy hledá uspokojení svých sexuálních tužeb prostřednictvím osoby, která je mu nejbližší, tedy rodiče opačného pohlaví. K rodiči stejného pohlaví pociťuje žárlivost a nepřátelství.⁹³ Chlapec má strach z kastrace, takže nahradí sexuální touhu po matce pocitem lásky a rivalitu k otci vyřeší ztotožněním se s ním a jeho životní rolí. U dívky, která nemá penis, probíhá vývoj odlišně. Freud zastává názor, že dívky závidí chlapcům penis a představují si, že vinou matky u nich kastrace již proběhla. Později se zbavují úzkosti, kterou vyvolalo nepřátelství k matce a dochází k přimknutí k ní. Skutečnost, že dívky nemusí mít strach z kastrace, podle Freuda negativně ovlivňuje jejich sebevědomí, volbu životních cílů a smysl pro morálku. Pro charakterový vývoj je důležitý proces vytěsnění oidipovského komplexu do nevědomí.⁹⁴

Freud se zabýval také procesem vytěsnění pudových požadavků. Za normálních okolností má psychika obranné mechanismy, kterými vytěsněný materiál postupně zpracovává. Někdy dochází k situaci, kdy proces vytěsnění vyvolá nepřiměřené napětí a psychika se s tím nedokáže vyrovnat. Dochází pak k patogennímu řešení, kterým je vytvoření symptomu. Instinktivní popud si defektním vytěsněním najde náhradu, skrze

⁹¹ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 170.

⁹² HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 194.

⁹³ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 170.

⁹⁴ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 191.

kteřou se uskutečňuje náhradní uspokojení. Nedochází tím ovšem k očekávanému pocitu slasti, ale nutkavě potřebě toto uspokojování opakovat.⁹⁵

3.3 Freudův pohled na náboženství

Sigmund Freud se náboženským fenoménem začal zabývat po objevení své terapeutické metody. U mnoha jeho pacientů trpících neurózami hrály náboženské představy a asociace významnou roli. Díky svému židovskému původu byl v dětství seznámen s judaistickým učením, a přestože se jeho otec víry po přestěhování do Vídně vzdal, některé židovské rituály se v rodině dodržovaly. Vídeň byla silně katolickým městem a tak mohl Freud pozorovat mnohé stránky katolické víry. Další poznatky získal z četby o dějinách západní společnosti. Jeho přístup k náboženství byl ateistický, neviděl žádný smysl ani hodnotu v dodržování náboženských rituálů. Freud byl přesvědčen, že náboženské představy nemohou pocházet od boha, protože ten neexistuje. Jejich původ nehledal ani v racionálním uvažování o univerzu, vedoucím k pravdivému popisu světa. Náboženství vnímá jako klamný jev vystavěný na pověrách. Otázkou je pro něho fakt, proč i přes svůj iracionální původ zůstává stále živým fenoménem a z jakého důvodu se k němu uchyluje tak velký počet lidí. Freud tvrdil, že odpověď na tuto otázku je možné nalézt v psychoanalýze. Nachází paralelu mezi chováním neurotiků a nábožensky smýšlejících jedinců. Podobné je jejich obřadné chování přísně se podřizující rituálu a zároveň pocit viny vyvolaný v případě jeho porušení. Rituální chování má svůj původ ve vytěsněných pudech. Zatímco u neurotických pacientů byly vytěsněny obvykle pudy sexuální, náboženství vyžaduje vytěsnit pud egocentrický. Freud tedy přistupuje k náboženství jako k nutkavé neuróze a z tohoto důvodu vidí jako nástroj k jeho porozumění jazyk psychoanalýzy.⁹⁶

⁹⁵ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 194,195.

⁹⁶ PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství, s. 93,94.

3.3.1 Původ posvátného náboženského jednání

Při zkoumání podstaty náboženství byla pro Freuda směrodatná vývojová teorie, která se pod vlivem darwinismu prosadila nejen v přírodních, ale i duchovních vědách. Ta předpokládala fyzický i intelektuální vývoj člověka od primitivního stavu, přes jednodušší formy k vyšším. Při své psychologizaci náboženství čerpal Freud z poznatků raných religionistů, především z Margettovy teorie preanimismu, Smithovy teorie totemismu a Frazerova třífázového náboženskodějinného schématu.⁹⁷ Z těchto předpokladů vyvodil, že stejně jako dětství má vliv na vývoj osobnosti dospělého jedince, tak i charakter starších kultur ovlivňuje povahu novodobých civilizací. Freud sleduje vývojovou linii civilizace až do prehistorického období, tedy k prvním lidským společnostem, která vznikla ze zvířecích předků.⁹⁸

Freud se pokusil analyzovat totemismus, kmenové společnosti nejstarších kultur, který je moderní době již cizí a byl nahrazen jinými náboženskými formami. Jeho součástí je fenomén tabu, který poskytuje z dnešního pohledu mnohem zajímavější pole pro bádání, protože se zachoval v různých kulturních a náboženských souvislostech do současnosti. Za svůj výzkumný vzorek si zvolil primitivní kmeny žijící ve vnitrozemí Austrálie.⁹⁹ Totemistický kmen si vybírá určité zvíře, rostlinu nebo přírodní jev, se kterými se identifikuje a učiní je posvátné. Zároveň má stanovena svá tabu, zakázané zcela nepřípustné věci nebo činy, na jejichž dodržování striktně trvá. Podle Freuda měly primitivní klany přísně zakázané dvě věci. První byl bezpodmínečný zákaz incestu a požadavek exogamních partnerských svazků, druhou požadavek nedotknutelnosti totemu, který s výjimkou speciálních obřadů nesmí nezabít nebo zničit. Z čeho tyto požadavky pramení a co člověka nutí je dodržovat, to byly problémy, které se Freud snažil pomocí pojmů psychoanalýzy rozklíčovat.¹⁰⁰

Přístupme tedy nejprve k vysvětlení některých specifických znaků totemismu. Příslušnost k totemu váže jeho členy určitými společenskými závazky. Totem je dědičný

⁹⁷ KÜNG, Hans. Freud a budoucnost náboženství, s. 33-36.

⁹⁸ PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství, s. 94, 95.

⁹⁹ FREUD, Sigmund. Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika, s. 7-9.

¹⁰⁰ PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství, s. 95.

v mateřské nebo otcovské linii a váže členy pevněji, než pokrevní nebo příbuzenské pouto v dnešním slova smyslu. Pro členy totemistických společností je typická exogamie. Co však vede kanibaly k tomu, aby tak zásadně omezovali průchod svých sexuálních pudů? Zkusme si nastínit, v čem tento zákaz spočívá a jaký je jeho smysl.¹⁰¹ Příbuzenské vztahy jsou zde chápány nikoli jako pouto mezi dvěma lidmi, ale jako vztah jedince a skupiny. Svazky mají charakter takzvaných skupinových manželství, která spočívají v tom, že určitý počet mužů si může vzít určitý počet žen. Potomci všech těchto potenciálních partnerů se považují za sourozence, i když mají různé biologické matky a zároveň všechny muže zmíněné skupiny považují za své otce. Z toho je zřejmé, že totemická exogamie byla prostředkem k zamezení skupinovému incestu. Každý kmen má svá specifická omezení a zvláštní požadavky stanovené jako ochranu proti možnosti porušení zákazu incestu. Jedním z nich je vymezení vztahu zetě a tchyně. Ten je diskutovaným tématem i v civilizované společnosti. Freud se domnívá, že tento ambivalentní vztah je důsledkem rozporuplných pocitů lásky a nepřátelství, kterými se vyznačuje. Na jedné straně je zeťova žárlivost vůči osobě, které patřila láska jeho ženy dříve, než jemu, a zároveň vzniklá náklonnost, která přešla z dětského obdivu patřícímu původně vlastní matce a sestře. Na straně druhé je matčina obava o šťastný život dcery, kterou jí odvádí cizí muž, čímž přebírá její místo a zároveň potřeba vciťování se do svých dětí, se kterými se ztotožňuje a přejímá tak i jejich citové vztahy, včetně zamilovanosti do partnera. Tento komplikovaný vztah, a z něho plynoucí strach z incestu, řeší primitivní národy omezením styku zetě a tchyně. Psychoanalýza ukazuje mechanismus, kterým lze zpracovat chlapcova první incestní sexuální přání, neboť jejich nezvládnutí posouvá jedince do pásma patologie, protože vztah k rodičům determinovaný incestní touhou je považován za podstatu neurózy. Pro psychologii národů je důležitý poznatek, že u pranárodů strach z incestu vyvolává tak značné obavy, že mají potřebu zabránit mu všemi dostupnými prostředky. Tak mohou

¹⁰¹ FREUD, Sigmund. Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika, s. 10.

být tyto infantilní potřeby společenství stejně jako u jedince vytěsněny a národ se dostává do vyššího vývojového stadia.¹⁰²

Dalším znakem totemismu jsou rozličná tabu. Tabu je podle Wundta nejstarším nepsaným kodexem lidstva a pochází z doby, kdy ještě nebylo žádné náboženství. Freud si pro potřeby své analýzy vybírá Thomasovu definici, která pojem tabu vymezuje jako posvátný nebo nečistý charakter osob či věcí. Určuje, jaká omezení je nutno dodržovat a důsledky vyplývající z porušení tabu. Tabu mají ochrannou funkci a jejich zdrojem je zvláštní magická síla mana, která se dá pomocí předmětů přenést. Jinými slovy jsou to nejrůznější omezení a zákazy, kterým se společnosti podřizují, a věří, že za jejich porušení přichází trest. Freud nabízí paralelu mezi tabu primitivních společností a funkcí kategorického imperativu v současnosti. Z hlediska psychoanalýzy je tabu divocha obdobou omezení, které si klade neurotický jedinec. Společným znakem je nejasný způsob jejich vzniku a úzkost, která vyžaduje jejich dodržování. Další shodu lze nalézt v obavě z dotyku se zakázaným, protože tak se tabu přenáší dále. Omezení, které zákazy a tabu přinášejí, jsou pro život značně obtížná. V některých případech je možné vymanit se z jejich bezprostředního vlivu pomocí nějakého rituálu, který má očišťující charakter. Tyto zástupné rituály jsou charakteristické nutkavým jednáním. Neuróza i tabu iniciují vznik ambivalentního pocitu, kdy jedinec touží po zapovězeném, je si vědom síly zákazu, která mu zabraňuje v jeho uskutečnění, ale přesto má nutkání tento zákaz porušit. Jedinec, který tabu poruší, se sám tabu stane a v případě jeho nepotrestání se stává příkladem pro ostatní, kteří také chtějí uskutečňovat své nevědomé touhy. Přesouváním těchto tužeb na nové jedince by došlo rozpadu společnosti. Podobnost s procesem přenosu tabu nacházíme i u neurotiků, a to v prokázaném sklonu nevědomého pudu nalézat stále nové asociativní cesty k dalším objektům. I přes nalezení velkého množství shodných znaků tabu a neurózy, nelze popřít jejich rozdílnou psychologickou podstatu. Tabu je jevem společenským, protože jeho porušení přináší škodlivý vzor, který se svým přenosem na další jedince stává hrozbou pro zachování společnosti, proto sama společnost dbá na jeho dodržování.

¹⁰² FREUD, Sigmund. Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika, s. 13 – 22.

Vznik neurózy je zpravidla spojen s egoisticky směřovaným přáním, aby osoba překážející uspokojení infantilní sexuální touhy zemřela. Později dochází k vytěsnění tohoto popudu zákazem, který je spojen s určitým rituálem a k přesunu požadavku na smrt milované osoby k obavě, že zemře. Až v této fázi neurózy lze chování nazvat sociálním, protože je charakteristické starostí o druhého.¹⁰³

Pro pochopení světa jako celku vznikly tři myšlenkové systémy, které mají charakter psychologické teorie. První teorií je animismus neboli mytologický systém, který ještě není samostatným náboženstvím, ale náboženské prvky v něm můžeme nalézt. Další etapou vývoje společnosti je přechod v systém náboženský a poslední fází je věk vědy. V životě primitivních národů je obecně přijímaným principem animismus. Tato víra v existenci duchovních bytostí vysvětluje vznik přírodních jevů a oživení okolního světa. Součástí všech lidských bytostí je samostatná duše, která byla vytvořena pro potřebu vysvětlení snových obsahů. Duše není na jednotlivé tělo vázaná a může ho opouštět. Strategií animismu je pomocí předepsaných magických úkonů ovlivnit duchy a naklonit si je na svoji stranu. Zvláštní je i používaná technika myšlení, kdy mají platnost myšlenky a představy s velkou intenzitou, které jsou upřednostňovány před skutečnou vnější realitou. Řídícím principem jednání je zde síla myšlenky, která si nárokuje schopnost měnit svět. Freud poukazuje na obdobný princip v myšlení neurotiků. Jedním z projevů neurózy je právě tvorba symptomů z reality nikoli skutečného prožitku, ale myšlení. Chování pacientů je charakteristické nutkavými úkony, které mají většinou magickou povahu.¹⁰⁴

K úplnému pochopení totemického systému je nutné vysvětlit funkci kmenového totemu. Jeho členové se podle něho pojmenovávají a věří, že z něho pocházejí. To způsobilo, že totemové zvíře neloví, nezabíjejí ani nekonzumují jeho maso. Takové zvíře je považováno za klanového druha. V některých případech jsou totemy tabuizovány ještě mnohem striktněji. Je vyžadován zákaz dotyku nebo dokonce přímého pohledu. Tato opatření mají ochrannou funkci a jejich dodržování vede lidi k očekávání, že je jejich totem ušetří a ochrání. Přízeň totemu si snaží příslušníci kmene zajistit ne-

¹⁰³ FREUD, Sigmund. Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika, s. 23 – 68.

¹⁰⁴ TAMTÉŽ, s. 69 – 88.

jen jeho ochraňováním, ale také oslavnými ceremoniály, které mají magický nebo náboženský podtext. Smith tvrdí, že jedním z obřadů starých náboženských systémů byla obětní hostina, kterou je možné najít i v totemismu. Tento úkon nemohl provádět jednotlivec, protože zabítí totemového zvířete bylo zakázáno. Výjimku z tohoto omezení představovala totemická hostina, kdy totemické zvíře bylo zabito a snědno za účasti všech členů. Tím se potvrzoval společný původ příslušníků kmene, obětovaného zvířete a totemu, čímž se mezi nimi tvořilo posvátné pouto. Totemické zvíře byl vlastně samotný primitivní bůh a jeho periodickým zabíjením a konzumací se členové kmene s ním identifikovali. Prostřednictvím psychoanalýzy dochází Freud k závěru, že totemické zvíře je alternativou za otce. Toto tvrzení je vyvozeno z hypotézy, kdy podle Darwinova vývojového modelu počátek lidské společnosti začíná v pratlupě, kde vládne silný otec, který si nechává všechny samice pro sebe. To vyvolává závist a žárlivost u jeho dospívajících synů, kteří se rozhodnou společně otce zabít a sníst. Tento akt byl první totemickou hostinou lidstva. K činu je dohnala nenávist k otci, ale protože ho pro jeho sílu a moc zároveň obdivovali, vyvolával v nich tento skutek ambivalentní pocit. Vyrovnávali se s ním dodatečnou poslušností a dodržováním pravidel, které dříve vyžadoval otec. Zároveň stanovili tabu pro zabíjení totemu suplujícího zabitého otce, a odepřeli si ženy, kvůli kterým celý incident začal, jinými slovy vyhlásili počátek exogamie. V tomto okamžiku Freud spatřuje začátek sociálního zřízení, lidské mravnosti a náboženství. Totemické náboženství vzniklo z oidipovského komplexu synů a vychází z něho i všechny další formy náboženství. Ta si zachovávají také rys ambivalence, který pramení z lítosti a zároveň příjemného vítězného pocitu. V primitivní společnosti ho symbolizuje totemická hostina. Obdobu tohoto obětního obřadu lze nalézt i v dalších formách náboženství.¹⁰⁵

¹⁰⁵ FREUD, Sigmund. Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika, s. 91-125.

3.3.2 Náboženství ve vyspělých kulturách

Freud se nepokoušel analyzovat náboženství pouze jako historický fenomén, ale zajímaly ho i manifestní motivy věřících napříč časovou osou. Zaměřil se na původ představ a přesvědčení, které jsou nedílnou součástí víry, zejména pak na otázku existence Boha.¹⁰⁶

V předchozí kapitole jsme zmínili, že primitivní kmeny po zavraždění praotce vytvořily společnost řídicí se určenými pravidly, která museli všichni členové dodržovat, jinak byli potrestáni. Také bylo objasněno, že určující silou v lidském životě jsou pudy, které si nárokují právo na své vybití. Úkolem kultury je tyto pudy omezovat a naměřovat do takové oblasti, která umožní jejich uskutečnění ve společensky přijatelné formě. Vzhledem k existující sociální diferenciaci mezi členy společnosti a z toho plynoucí rozdílné míře zvnitřnění kulturních předpisů, jsou i kompenzační mechanismy různé. Člověk je nachází v oblasti umění, vědy a náboženství.¹⁰⁷ „*Kdo umění a vědu vlastní, má též náboženství; kdo ony obě nevládní, ten měj náboženství!*“¹⁰⁸ Hlavní úkol kultury je podle Freuda chránit člověka před přírodou. Lidé si do značné míry přírodu podmanili, ale stále jsou bezmocní proti přírodním katastrofám, nevyléčitelným nemocem a smrti. Jejich přirozeností je snaha o úlevu od tohoto tlaku a nalezení nějaké útěchy. Jednou z možností je přírodu polidštit a touto cestou jí porozumět. Konají tak na základě infantilního pravzoru, kdy se dítě bojí rodičů, zejména otce, ale zároveň oceňuje jeho ochrannou náruč. Potřeba ochrany trvá až do dospělosti, kdy se člověk vyrovnává s obavou z přírodních živlů tím, že jim propůjčuje úlohu otce. Udělá z nich bohy, kteří ochraňují před přírodou, pomáhají smířit se s lidskou smrtelností a poskytují odškodnění za strádání vzniklé dodržováním kulturních předpisů.¹⁰⁹ Freud říká: „*Zdá se mi, že náboženské potřeby je nutno nevyhnutelně odvodit z infantilní bezmocnosti a odtud vznikající touhy po otci, zvláště když tento cit nepřezí-*

¹⁰⁶ PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství, s. 99.

¹⁰⁷ FREUD, Sigmund. Spisy z let 1925-1931, s. 257-263.

¹⁰⁸ FREUD, Sigmund. Nespokojenost v kultuře, s. 68.

¹⁰⁹ FREUD, Sigmund. Spisy z let 1925-1931, s. 264-266.

*vá pouze z dětství, ale je trvale živen strachem z nadvlády osudu.*¹¹⁰ Víra v boha přináší poznání, že život na tomto světě je pouze cestou ke zdokonalení lidské bytosti, k duchovnímu životu, kde bude vše dobré odměněno a zlé potrestáno. Celý tento proces řídí nejvyšší moudrost, za níž naše kultura označuje jediného dobrého a spravedlivého Boha, který vznikl sloučením všech pradávných bohů.

Freud se zabývá otázkou, jaká je psychologická hodnota těchto evropských křesťanských náboženských představ. Problém nastává už v okamžiku, kdy se pokusíme odhalit původ náboženských nauk. Neexistují žádné axiomy, které by je potvrzovaly. Náboženství je generačně předáváno, máme písemné důkazy, že je to historický jev, ale sama společnost otázky o původu náboženství tabuizuje. Freud nazývá náboženské představy iluzemi. Zde je nutno vysvětlit, co si pod tímto pojmem představoval. Iluze pro něho nebyla nutně omylem ani bludem, nemusela být v rozporu se skutečností. Není u ní důležitý vztah ke skutečnosti, ale určující je touha po splnění přání. Je to ten typ přesvědčení, o kterém toužíme říct, že je pravdivé. Z této iluzorní podstaty je zřejmé, že náboženské nauky nemohou být vědecky potvrzeny. Freud nepopírá, že v raných stádiích kultury bylo náboženství užitečné, totemismus stanovil první mravní normy a náboženství odrazovalo od jejich porušování. V dnešní době, kdy člověk zakládá své poznání na vědecky podložených faktech, náboženství ztrácí svoji původní sílu. Tento proces lze vysvětlit pomocí pojmů psychoanalýzy, kdy vývoj společnosti probíhá analogicky s vývojem jedince. Stejně, jako dítě se nemůže kulturně rozvíjet, aniž by si prošlo fází infantilní neurózy, která je později překonána, musí si i lidská společnost na počátku svého vývoje touto fází projít. Náboženství, které se objevilo u nejstarších lidských společenství, je obdobnou neurózou, také vzniká z oidipovského komplexu a v důsledku vývoje společnosti by tudíž mělo dojít k jeho vytěsnění. Freud nazývá náboženství kolektivní neurózou, u které je nutno překonat fázi s nadvládou pudů, a přejít na vyšší vývojový stupeň, kdy se lidstvo rozhoduje na základě svých intelektuálních schopností.¹¹¹

¹¹⁰ FREUD, Sigmund. *Nespokojenost v kultuře*, s. 65.

¹¹¹ FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1925-1931*, s. 267-291.

Poslední Freudova hypotéza spojená s náboženstvím se zabývá dějinami judaismu. Je vystavěna na předpokladu, že monoteismus pochází z Egypta, kdy faraon Achnaton ustanovil státní náboženství, které uznávalo jako jediného boha Atona. Po smrti faraona bylo toto náboženství opuštěno a nahrazeno vírou v původní bohy. Zachránit monoteismus měl Mojžíš, který byl podle této hypotézy Egyptan. Postavil se do čela utlačovaného semitského kmene, vyvedl ho z otroctví a založil tak nový národ. Bývalí otroci se proti Mojžíšovi vzbouřili, zavraždili ho a vzpomínku na tuto událost potlačili. Přijali nové božstvo Jahve a Mojžíšovy skutky připsali knězi, který byl jeho jmenovcem. Na původní monoteismus zůstala Židům jen matná vzpomínka.¹¹² O mnoho staletí později se objevili proroci, kteří žádali obnovu původního náboženství. V tomto okamžiku vzniká víra ve spravedlivého, trestajícího Boha, jak ho známe z židovské i křesťanské věrouky. Při analýze tohoto problému využívá Freud opět prostředky psychoanalýzy, kdy nachází paralelu mezi vývojovými proměnami jednotlivce a vývojem národa, tentokrát židovského, a náboženství připodobňuje k neuróze. Původního Mojžíše ztotožňuje s prvním otcem v pratlupě. Jeho zavraždění bylo pro Židy natolik traumatické, že ho kolektivně vytěsnili společně se vším, co jim Mojžíše připomínalo. Nastalo období latence původního náboženství, které nahradilo náboženství Jahveho. Ale z podstaty neurózy je zřejmé, že vytěsněné obsahy se vracejí. To bylo naplněno s příchodem proroků.¹¹³ Židé tak prožili dvojité návrat vytěsněného otce, ale vzpomínka na samotný akt vraždy se nevrátila. Freud ji nachází až v počátcích křesťanství, kdy byl Ježíš zavražděn římským Židem Pavlem. Tento akt vidí jako prostředek k odčinění viny za vraždu praotce.¹¹⁴

4 William James (1842-1910)

William James se narodil v New Yorku v dobře situované rodině, kterou finančně zajistil jeho skotsko-irský dědeček, úspěšně podnikající ve stavebnictví. Jamesův otec

¹¹² YERUSHALMI, Yosef Hayim. Freudův Mojžíš: judaismus konečný a nekonečný, s. 30,31.

¹¹³ PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství, s. 105,106.

¹¹⁴ YERUSHALMI, Yosef Hayim. Freudův Mojžíš: judaismus konečný a nekonečný, s. 76.

studoval na teologické škole. Po dvou letech ji opustil, protože nebyl schopen snášet přísná pravidla, která museli studenti dodržovat. Škola v něm podnítila zájem o náboženské a filozofické otázky, kterým se po celý život věnoval.¹¹⁵ K výchově svých dětí měl velmi neformální přístup. Umožnil jim studium nejen ve Spojených státech, ale i v různých zemích Evropy. James díky tomu získal široký kulturní přehled.¹¹⁶ Výjimečná byla také jeho jazyková vybavenost a intelektuální nezávislost. Hovořil plyně pěti jazyky a díky rozmlouvám s filozofy navštěvujícími otcovu domácnost rozvíjel své filozofické schopnosti. V sedmnácti letech se staví proti přání otce, který viděl jeho uplatnění ve vědě nebo ve filozofii, a prosazuje si studium malířství. Po krátké době došel k názoru, že nemá dostatečný umělecký talent a splnil přání svého otce. Přihlásil se na Harwardovu univerzitu ke studiu chemie. Tento obor ho nenaplňoval, proto přestoupil na studium fyziologie, která byla v té době vlivem práce evropských vědců velmi populární. Rodinné finance se tou dobou značně ztenčily a skutečnost, že v budoucnu bude muset pracovat, ho přivedla k rozhodnutí přestoupit na lékařskou fakultu. Cesta za titulem doktora medicíny však také nebyla přímočará. Studium dvakrát přerušil. Poprvé kvůli přírodovědné výzkumné výpravě po Amazonce, kdy doufal, že by se jeho životní náplní mohla stát biologie. Jeho očekávání se však opět nenaplnilo a James se vrátil na medicínu. Z cesty si přivezl různé zdravotní komplikace. Řešil je druhým přerušением studia a odjezdem do Francie a Německa, kde podstoupil lázeňskou léčbu. V Evropě se rovněž věnoval studiu u předních fyziologů a seznámil se zde s nově vznikajícím oborem psychologie. Po návratu do Spojených států studium na lékařské fakultě dokončil. Z důvodu svého chatrného zdraví neprojevil snahu otevřít si soukromou praxi, ale pokračoval ve studiu psychologie. Trápily ho nejisté pracovní vyhlídky i názorový rozkol mezi jeho vědeckým a otcovým náboženským pohledem na svět. Vše vyústilo v duševní úzkost, která se projevila hlubokou depresí. Podobným problémem trpěl v minulosti i jeho otec. James se jím v pozdějších letech zabýval a stanovil diagnózu, podle které otcova duševní krize byla vyvrcholením dlouho potlačovaných nepřátelských pocitů vůči despotickeému otci, Williamovu dědečkovi. Vý-

¹¹⁵ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 145.

¹¹⁶ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 96.

chodisko z duševní slabosti nachází James, podobně jako dříve jeho otec, v četbě.¹¹⁷ Velmi silně na něho zapůsobily eseje o svobodě vůle francouzského filozofa Renouvier, který nebyl v Americe příliš známý. James vyjádřil podporu myšlenky, že svobodná vůle není pouhou iluzí. Do svého deníku zapsal: „*My first act of free will shall be to believe in free will.*“¹¹⁸ Toto rozhodnutí způsobilo pozitivní obrat v průběhu jeho nemoci a deprese začaly ustupovat. Posléze se dočkal prvního profesního úspěchu. Dostal nabídku jít přednášet fyziologii na univerzitu. O pět let později se oženil s Alicí Gibbensovou, učitelkou na dívčí škole. Manželka vnesla do jeho života štěstí a stabilitu, což se příznivě projevilo na jeho zdraví. Ocenění se mu dostalo i v profesním životě, kdy byl na Harvardově univerzitě nejdříve jmenován docentem filozofie, a posléze získal titul profesora psychologie.¹¹⁹

4.1 Vznik nové psychologie

Před Jamesovým působením na Harwardu se psychologie na amerických univerzitách nevyučovala. Výjimku tvořily přednášky frenologie a skotské duševní filozofie, které měly psychologický charakter. Jejich účelem byla především obhajoba zjeveného náboženství. James neměl možnost psychologii studovat, protože žádné takové přednášky nebyly dostupné.¹²⁰ Později prý k této skutečnosti poznamenal: *První přednášku ve svém životě, kterou jsem slyšel o psychologii, jsem pronesl já sám.*¹²¹ James začal formulovat vlastní koncepci psychologie. Články, ve kterých publikoval své poznatky a myšlenky, byly natolik oslnivé, že zaujaly vydavatele Henryho Holta, který projevil zájem o knižní vydání učebnice nové psychologie.¹²² V tomto díle přináší definici psychologie, která je podle Jamese vědou o mentálním životě člověka, a to nejen o jeho

¹¹⁷ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 146,147.

¹¹⁸ PALS, Daniel L. Nine theories of religion, s. 190.

¹¹⁹ TAMTÉŽ, s. 190.

¹²⁰ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 148.

¹²¹ HROCH, Jaroslav. K filozofickému myšlení Williama Jamese, s. 144.

¹²² HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 148.

fenoménech, ale i o jeho podmínkách. Fenomén specifikoval jako bezprostřední vědomou zkušenost, kterou zprostředkovává tělo, především mozek.¹²³

4.1.1 Jamesovy metody výzkumu

James byl zastáncem experimentální psychologie a v Americe mu patří prvenství v její aplikaci. Přestože laboratorní experimenty neměl rád, vykonával je, protože uznával jejich účinnost při verifikaci nebo falsifikaci některých teorií. Se svými studenty zkoumal například funkci vnitřního ucha nebo reakční dobu a rychlost nervového přenosu informací. Touto metodou zkoumal i vlastní paměť s cílem potvrdit nebo vyvrátit hypotézu, která předpokládala, že učení se memorováním posílí paměť podobně, jako tomu je u svalů. Tento předpoklad se nepotvrdil a došlo tak k vyvrácení teorie, která byla obecně platná dva tisíce let.

Za nejvýznamnější metodu považoval naturalistickou introspekci. Zde je nutno zdůraznit, že ji vnímal zcela odlišně od introspekce, kterou používal Wundt. James kritizoval jeho snahu o analýzu elementů myšlenkových procesů. Jeho cílem bylo pozorovat myšlenky a pocity v té podobě, v jaké se člověku skutečně jeví. Introspekci přirovnával k procesu smyslového vnímání objektů kolem nás. Otázkou bylo, jestli je takové pozorování vůbec reálné, jestli může vědomá mysl sledovat sama sebe. James tento problém řeší tvrzením, že introspekce je bezprostřední pohled vědomé mysli o okamžik zpět a její sdělení toho, co prožila. Připouštěl, že tato metoda je velmi obtížná a může vést k omylům, ale zároveň dodával, že mnoho poznatků získaných pomocí introspekce lze experimentálně ověřit. Výsledky získané pomocí této metody v oblasti duševních jevů považoval za bezpodmínečně platné.

Cenným přínosem pro Jamesovu práci byla jeho schopnost přesné interpretace lidského chování. Ernest Hilgard pro tuto vložku zavedl termín „*psychologizování*“. Tato nevědecká metoda, která spočívá v běžném pozorování lidského chování a v nalezení

¹²³ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 96.

jeho vysvětlení, bývá velmi přesvědčivá a nepotřebuje být potvrzována dalšími důkazy.¹²⁴

4.1.2 Základní postuláty Jamesovy psychologie

Jamesovo uvažování o duševních procesech bylo významně ovlivněno Darwinovými pracemi o vývoji druhů a o vývoji člověka. V souladu s nimi prosazoval názor, že vyšší duševní procesy jsou velmi přizpůsobivé a prochází evolučním vývojem. Vznikají za účelem sebezáchovy a poznávat je lze identifikací jejich funkce. Předmětem psychologie je tedy analýza vědomých stavů mysli prováděná prostřednictvím introspekce a poznání funkcí, které v organismu zastávají. V důsledku toho bývá Jamesova psychologie označována jako funkcionalismus. Zbývalo ještě vyřešit dilema, v jakém vztahu jsou mysl a tělo. James odmítal materialistické stanovisko i klasický dualismus. Lidé interakcí s okolním prostředím získávají znalosti o vnějších objektech, což je spojeno s určitou mozkovou aktivitou, nazývanou duševní stavy. V této době ještě nebyla psychologie na takové úrovni, aby byla schopna porozumět propojení mezi fyziologickými a duševními stavy. Její hlavní snaha směřovala k vysvětlení a popisu mentálních, kognitivních a emočních procesů.¹²⁵

Zcela nová byla Jamesova teorie procesu myšlení. Termín myšlení je používán pro všechny formy vědomí. Vědomí není statické, ale dochází v něm k neustálým proměnám a žádný duševní stav nelze prožít více než jednou. Jinými slovy vědomé myšlení je tokem proměnlivých psychických stavů.¹²⁶ Vědomí neboli myšlení lze popsat pomocí několika charakteristických znaků. Veškeré myšlení má tendenci být součástí osobního vědomí, ve kterém se myšlení neustále proměňuje. Každé osobní vědomí je vnímáno jako kontinuální proces vyznačující se svojí selektivitou. Vědomí se v každém okamžiku zajímá o určitou část představovaných objektů, mezi kterými si vybírá. Zcela nová byla i Jamesova teze o struktuře vědomí, které se skládá z ohniska

¹²⁴ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 149-151.

¹²⁵ TAMTÉŽ, s. 152,153.

¹²⁶ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 97.

a z ohraničení. V ohnisku se nachází obsah aktuálního duševního zážitku, který je obklopen takzvaným nejasným vědomím. Nejasné vědomí lze charakterizovat jako soubor duševních stavů pocházející z nedávné přítomnosti, která stále ještě trvá, ale nemá už novost a sílu jako přítomnost aktuální. Psychické stavy nacházející se v ohnisku se střídají s těmi v nejasném vědomí. Tento proces nazýváme proudem vědomí.¹²⁷

Proud vědomí je kontinuální proces, který nelze narušit žádnými výpadky, způsobenými například spánkem. Po probuzení jsme schopni plynule navázat na tok vědomí a vzpomenout si na svoji identitu. Tuto možnost nám dává výše zmíněná vlastnost vědomí, a sice jeho osobní povaha. Uvědomování si svého já umožňuje oddělit vědomí jednoho člověka od ostatních. Problémem bylo, jak prokázat legitimitu principu já. V minulosti se filozofie s touto otázkou vyrovnávala pomocí existence duše nebo transcendentálního já. Takové řešení však nenabízí možnost empirického ověření a nemůže tak být předmětem pozorování nebo studia. James byl přesvědčen o nezbytnosti principu jáství pro zdravý vývoj lidstva a nabídl psychologii možnost, jak ho začlenit mezi empiricky ověřitelné fenomény. Skutečnost, že si lidé uvědomují svoji individualitu, protože jsou schopni uvažovat o své osobě, a že určité věci nazývají jako své, je spojena s pocity a činy, které je možné zkoumat.¹²⁸ Empiricky ověřitelné já dělí do několika částí. Materiální složka zahrnuje tělo, oblečení, majetek a nejbližší příbuzné, sociální složka obsahuje mínění, která o nás mají ostatní lidé a duchovní já je souborem psychických schopností a dispozic, které mohou být vyjádřeny myšlenkou nebo vzbudí určitou emoci. Všechny tyto části je možné pomocí introspekce zkoumat.¹²⁹

Další významné poznatky pro právě vznikající psychologii přinesla Jamesova teorie vůle, kterou nazýval vědomým procesem řídícím záměrné pohyby. Zčásti se zabýval neurofyziologickými procesy, kde popisoval činnost svalů iniciovanou nervovými impulzy, mnohem zajímavější však bylo jeho zkoumání lidské motivace a záměrů, které vedou člověka k touze něco udělat. Podle Jamesova názoru zde hraje klíčovou roli zkušenost o našich schopnostech, které nám pomohou dosáhnout požadovaného

¹²⁷ HROCH, Jaroslav. K filozofickému myšlení Williama Jamese, s. 145.

¹²⁸ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 154,155.

¹²⁹ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 97,98.

výsledku. Tyto zkušenosti získává člověk během celého života a ukládá si je do paměti. Snaha vykonat nějakou činnost vede k jejich spontánnímu vybavení a dosažení cíle. Takto přímočaře jedná člověk v případě, že nemá problém s vykonáním dané činnosti. Existují i situace, kdy víme, že je naší povinností něco udělat, ale my bychom se tomu rádi vyhnuli jinou činností. Jak se v těchto situacích uplatní vůle? Jamesovou odpovědí na tuto otázku je poukázání na skutečnost, že člověk zvažuje jednotlivé možnosti a volí si mezi nimi. Úkolem vůle je věnovat pozornost nesnadnému, ale zároveň efektivnějšímu cíli a nedovolit jedinci přestat o něj usilovat. Příčinou chování je tedy mysl, která se rozhoduje na základě svobodné volby. Jak bylo zmíněno výše, James se svobodou vůle začal zabývat v průběhu své vleklé duševní krize. Začlenění tohoto fenoménu do rámce vědecké psychologie bylo velmi komplikované a sám James to považoval za neřešitelné, protože svobodnou vůli nemůžeme definovat pomocí pevně daných ověřitelných faktů. V souladu se svojí filozofií pragmatismu byl přesvědčen o její užitečnosti a potřebnosti, protože s její pomocí lidé mohou volit takovou alternativu, která jim umožní dosahovat vytýčených cílů. Význam teorie vůle podtrhuje skutečnost, že ji převzala moderní psychologie. Skrývá se pod pojmy cílevědomé chování, sebeovládání, volba a dalšími. Ani dnešní doba nepřinesla definici chování, nicméně psychologové očekávají, že nakonec stanovena bude.¹³⁰ Zároveň uznávají, že lidé mohou do určité míry své chování ovládat, a proto i dnes uznávají Jamesův verdikt: „*Přesvědčení, že naše chování nemůžeme ovlivnit, přináší katastrofální důsledky; víra, že to dokážeme, přináší důsledky blahodárné.*“¹³¹

Otázka nevědomí je v počátcích Jamesových výzkumů poněkud upozaděna, zabývá se především vědomými psychickými jevy, ale není zcela opomenuta. Řeší ji například při zkoumání záměrných činů, které rozlišuje do dvou skupin. První jsou ty, které provádíme vědomým ovládním svalů, druhé jsou dlouholetým používáním zažitá a děláme je automaticky, aniž bychom na ně museli myslet. Právě tato druhá skupina činností je vykonávána nevědomě. Roli nevědomí nacházel i v psychopatologii. Pacienti získávali poznatky ve stavu, kdy měli změněné vědomí. James takové nevědomé po-

¹³⁰ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 156-158.

¹³¹ TAMTÉŽ, s. 158.

znání považoval pouze za zdánlivé. Přisuzoval ho pacientově rozpolcené osobnosti, které si primární osobnost není vědoma a toto poznání pochází od sekundární osobnosti. Podobné vysvětlení používal i pro některé stavy provázející hypnózu. Jeho pozdější hypotézy reflektují nevědomí ve větším rozsahu. O jeho funkci se opírá při objasňování snů a při vysvětlování mystických zážitků.¹³²

Slavnou se stala také Jamesova originální teorie emocí. Podobnou koncepci zveřejnil také fyziolog Carl. G. Lange, proto je dnes známa pod názvem Jamesova-Langeova teorie emocí.¹³³ Její podstatou je předpoklad, že emoce, které člověk pocítuje, nevyvolávají tělesné příznaky. Za fyzické projevy je zodpovědná nervová soustava, která reaguje na vnější podněty. Emocemi nazýváme naše vjemy této tělesné odezvy. Relevantnost tohoto tvrzení James zakládá na introspekci, kdy lze vypořádat, že emoce získávají na intenzitě po pocítění tělesných změn v organismu. Teorie vyvolala velký ohlas a iniciovala mnoho pokusů o její vyvrácení, které byly z části úspěšné. Bylo prokázáno, že některé rozdílné emoce mají stejné nebo velmi podobné tělesné příznaky, takže se emoce podle nich nedají rozlišit. Problematická byla i rozdílná rychlost fyzických a emočních reakcí. Emoční bývají bezprostřední, takže jim nemohou vždy předcházet pomalejší tělesné projevy. I přes tyto nedostatky má Jamesova teorie pravdivé předpoklady, a sice ve skutečnosti, že emoce mají tělesné příčiny. Nacházejí se v autonomních nervových procesech. Této skutečnosti využívají psychoterapeuti ve své praxi, když pomocí relaxačních technik zbavují pacienty úzkosti a strachu.¹³⁴

4.2 Jamesův přístup k náboženství

William James zastával názor, že nežijeme jen v materiálním světě pevných těles, ale i mezi spirituálními jevy, které nás ovládají. Mezi tyto neviditelné věci řadil mytologii, lidské ideály, hodnoty, mezilidské vztahy nebo konejšivou sílu přírody. Z tohoto přesvědčení pramení jeho kritika intelektualismu, ve které mimo jiné uvádí argumenty

¹³² HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 158,159.

¹³³ PLHÁKOVÁ, Alena. Dějiny psychologie, s. 98.

¹³⁴ HUNT, Morton M. Dějiny psychologie, s. 160,161.

proti možnosti zkoumání víry pomocí prostředků vědy. Neexistuje vědecká metoda, která by umožnila zkoumat intenzitu víry. Víra, nebo jinými slovy lidské přesvědčení, je komplexním jevem, který musíme chápat v celé jeho šíři. Je ovlivněn situací, v jaké se člověk nachází, jeho stupnicí hodnot a schopností udělat vážné rozhodnutí. Zároveň každý jedinec nese osobní zodpovědnost za svoji volbu. Tato volba nevychází z čistě racionálního přesvědčení, ale pramení z lidského nitra.¹³⁵ Aby James podpořil toto tvrzení, uvádí Pascalův argument pro víru, který vychází z principu pravděpodobnosti: „Vzhledem k tomu, že sázkou na víru v Boha nemůže člověk nic ztratit, pouze vyhrát věčný život, zatímco bez víry nezíská nic, je rozumné v Boha věřit.“¹³⁶ James se s tímto paušálním argumentem neztotožňoval v plném rozsahu. Víra je podle něho vždy spojena s konkrétním člověkem a jeho ochotou posoudit její užitnou hodnotu. Není tedy skupinovou záležitostí, ale závisí především na individuálním rozhodnutí. Jamesův přístup k náboženskému prožívání a spirituálním zkušenostem je empirický, ale především humanistický. V popředí jeho zájmu se vždy nachází člověk. Zabývá se jeho vztahem k Bohu, který dává lidskému životu smysl a přispívá k rozvoji osobnosti. Zabýval se také zkoumáním náboženských a mystických zážitků získaných pozorováním, čímž legitimizoval svoji snahu o vědecký přístup k této problematice. James tvrdil, že víra v Boha spojená se schopností hlubokého náboženského prožitku, dává člověku možnost snáze se přenést přes všechny životní strasti. Z hlediska ontologie je to dáno tím, že běžný lidský svět je částí vyššího duchovního univerza, které mu dává smysl, a ke kterému směřuje s cílem dosáhnout sjednocení. Svými výzkumy potvrdil existenci nevědomí, které podle jeho názoru spojuje člověka s duchovním světem.¹³⁷

4.2.1 Původ náboženského prožívání

Náboženství můžeme zkoumat ze dvou úhlů pohledu. Jednou z možností je zaměřit se na jeho původ, dějiny a celkovou podstatu, druhou možností je objasnit otázku jeho

¹³⁵ HROCH, Jaroslav. K filozofickému myšlení Williama Jamese, s. 148.

¹³⁶ PALS, Daniel L. Nine theories of religion, s. 198.

¹³⁷ HROCH, Jaroslav. K filozofickému myšlení Williama Jamese, s. 148-150.

vnitřního významu. Právě tato druhá možnost byla cílem Jamesových experimentů. Rozhodl se zkoumat vnitřní náboženský život člověka, jeho náboženské zkušenosti a postoje. Na příkladu různých hodnotících soudů o zjevení bible ukazuje, jak je možné přistupovat k předmětu poznání. Kdybychom na bibli pohlíželi jako na předmět vzniklý na základě zjevení, ve kterém není patrné osobní zaujetí pisatele, ani žádné vědecké nebo historické omyly, neměla by pro nás žádnou zvláštní vnitřní hodnotu. Když však připustíme možnost, že byla zjevená i přes skutečnost, že odráží osobní stanovisko pisatele a jsou v ní popsány osudové okamžiky a životní krize výjimečných lidí, budeme ji přijímat mnohem vstřícněji a bude mít pro nás zcela jinou vnitřní cenu, než obyčejná kniha. Stejnou optikou můžeme pohlížet i na náboženské prožívání člověka. Existují lidé, kteří pouze slepě následují náboženskou nauku svázanou tradicí, která má pevně daná pravidla pro své praktikování a na základě těchto zvyklostí se předává z generace na generaci. Tento přejatý způsob náboženského života nebyl pro Jamese zajímavý. Zaujali ho hluboce nábožensky zanícení lidé, kteří se vyznačovali bouřlivým citovým prožíváním se zvláštními duševními stavy, a kteří své zážitky sepsali. James byl přesvědčen, že tito senzitivní jedinci svým nutkavým chováním nejlépe demonstrují emoční děje. Skrze tyto patologické projevy zkoumal existenční podmínky náboženství.

Nejprve je potřeba vymezit zdroj, ze kterého tyto duševní jevy pocházejí a jakou mají vnitřní hodnotu pro člověka, který je jimi zasažen. James zpochybňuje takzvaný lékařský materialismus, který podmiňuje výskyt duševních fenoménů fyziologicky. Pak by muselo platit, že i každé osobní náboženské prožívání, které je vždy provázeno určitými duševními projevy, musí mít svůj tělesný protějšek. Ale lze spojovat například ateistické cítění s nějakým orgánem v těle? Touto teorií nelze zdůvodnit ani různou intenzitu vnitřního prožívání. James zdůrazňuje, že intenzita duševních stavů spojená s poznáváním skutečností, je determinována volbou jedince, který se rozhoduje na základě pocitů libosti nebo volí pragmatické hledisko. Podobně i síla náboženských přesvědčení je dána individuálním cítěním a žebříčkem morálních hodnot, kdy se člověk rozhoduje na základě vlastních pravdivostních kritérií. Rozhodujícím činitelem,

podle kterého lze posoudit správnost takových přesvědčení, je jejich dopad na život jedince.¹³⁸

Podobně, jako mnoho dalších badatelů, nahlíží i James na náboženství jako na složitý jev, který je obtížné zkoumat v celé jeho šíři. Pomíjí tedy institucionální podobu náboženství a věnuje se mu z hlediska lidského prožívání. Tuto formu prožitku nazývá osobním čistým náboženstvím, které ztotožňuje se svědomím neboli mravností. Z tohoto pojetí náboženství je patrné, že může existovat i bez přítomnosti bohů.¹³⁹ James úlohu bohů vymezil touto definicí: „*Božstvo bude nám znamenati jen takové prajsoucno, ke kterému každý z nás cítí se povinen chovati uctivě a vážně a nikdy ho neodbýváti proklínáním ani žertem.*“¹⁴⁰ Náboženství odráží náš životní postoj, který je tvořen individuální mírou ztotožnění se světovým řádem. Náboženský prožitek je spojen s jedinečným stavem mysli, se kterým se jinde nesetkáváme. James v této souvislosti nabízí možnost, jestli příčinu tohoto stavu nelze hledat ve fyziologii člověka. Klade si otázku, zda by nemohl existovat nějaký vrozený náboženský cit.¹⁴¹

4.2.2 Světový řád

James zastával názor, že světu vládne neviditelný řád a snahou člověka je splynout s ním v jeden celek. Tento proces označuje za náboženský projev duše. Zde vyvstává otázka, jak je možné věřit v něco, co není hmatatelné. Všechny úkony provádí člověk v návaznosti na předměty ve svém vědomí. Předměty se do vědomí dostávají pomocí smyslů nebo myšlenek a vždy vzbuzují nějakou reakci. Tato reakce nabývá různé intenzity a často abstraktní myšlenka dokáže vyvolat silnější reakci než konkrétní smysly zakoušená skutečnost. V náboženství můžeme zcela analogicky sledovat, že konkrétní božstva, která lidé uctívají, i jejich abstraktní vlastnosti, mají stejnou váhu pro smýšlení věřících. James nesouhlasil s Kantem, že jsou to představy čistého rozumu umožňující pociťovat to, co nelze popsat. Připouštěl existenci jakési jiné dimenze, kde

¹³⁸ JAMES, William. Druhy náboženské zkušenosti, s. 7-26.

¹³⁹ TAMTÉŽ, s. 27-32.

¹⁴⁰ TAMTÉŽ, s. 38.

¹⁴¹ TAMTÉŽ, s. 41-46.

jsou umístěny významy věcí, které tvoří pozadí všech nám známých jednotlivostí. V duchovním životě člověka je tudíž přítomno mnohem širší jsoouco, než je vědomí přicházející prostřednictvím smyslů. Na podporu této teze uvádí James důkazy získané ze zkoumání osob trpících halucinacemi.

V náboženském prožívání se střídají okamžiky stagnace víry s okamžiky jejího probuzení. Okamžik probuzení bývá spojen s mystickým stavem, ve kterém člověk vnímá přítomnost transcendentní entity, aniž by ji viděl. Taková je podle Jamese lidská ontologická obrazotvornost, která umožňuje, že tyto představy člověk vnímá jako skutečnost. Lidé jsou přesvědčeni o existenci těchto jsoouco mnohem bytostněji, než o racionálních poznacích. Z toho je zřejmé, že víru nelze zdůvodnit čistě racionálně, ale je nutné zohlednit také intuitivní stránku poznání.¹⁴²

4.2.3 Cesty k duševní obrodě

Součástí lidské přirozenosti je snaha o šťastný život. Jeho dosažení a udržení podřizují lidé veškeré své jednání. Také v náboženském životě jde o potlačení strasti a dosažení blaženosti. Cesta k tomuto cíli vede podle Jamese přes nastolení stavu trvalé radosti, kterého dosáhne člověk tím, že nalezne Boha.

Lidské povahy a temperamenty jsou však rozmanité, takže i způsoby k nalezení Boha se liší. Někteří lidé jsou natolik optimističtí, že dokáží silou své vůle potlačit veškeré negativní myšlenky a těší se ze světa zcela bezprostředně. James o těchto lidech říká, že mají zdravou mysl. Příkladem takto smýšlejících lidí bylo hnutí „*Nové myšlenky*“, které vzniklo v Americe, kde si získalo mnoho příznivců. Jeho cílem je získat pozitivní přístup k životu a nabýt dostatek sebedůvěry, aby ho mohl člověk prosazovat. Praxe ukázala, že tento přístup mohou uplatňovat i lidé, kteří nejsou touto schopností vybaveni apriori, lze si ho osvojit. To byl důležitý poznatek pro psychologii, která mohla tohoto přístupu využívat při léčení depresivních stavů. Podstatu problémů pacientů trpících depresí shledávali psychologové ve strachu, který člověka

¹⁴² JAMES, William. Druhy náboženské zkušenosti, s. 51-65.

ovládá a nedovolí mu radovat se z úspěchů ani z běžných příjemných maličností, které život přináší. James vysvětluje skutečnost, kde vzniká tento strach, pomocí jeho teorie myslí složené ze dvou částí. Strach pramení z mělčí oblasti, kterou nazývá vědomí, a která je ovládána tělesnými pocity a pudy. Vyšší oblast přirozenosti člověka je vědomá pouze z části. Hlavní úlohu zde má podvědomí, které nás propojuje s božským principem, jenž může mít pro jednotlivce různé podoby, a včleňuje nás do světového řádu. Náboženství nebo terapie pomáhá lidem vymanit se z oblasti nižších zájmů a k dosažení duševní obrody.

Další skupinu tvoří jedinci, kteří jsou přesvědčeni, že zlo je podstatnou součástí našeho života a má svůj základ v bohu. James si klade otázku, jestli je možné, aby lidé s tímto nastavením měli stejné náboženství a dosahovali duševní obrody, jako výše zmínění lidé s diametrálně odlišným uvažováním. Zde je nutné uvědomit si, že i lidé vědomě potlačující zlo jeho existenci připouštějí, alespoň do té míry, že je zasahuje pocit vlastní smrtelnosti. Jinými slovy život a jeho popření jsou spolu spojeny. Rozdíly myšlení obou skupin vidí James v existenci práhu vědomí a jeho individuálním nastavením vzhledem k těmto životním nutnostem. Společné pro oba typy lidí je, že nemají z počátku vyšší a nižší city a pudy v rovnováze, tudíž nedosahují blaženosti. Zlom může nastat postupnou proměnou citů, vlivem racionálního poznání, náhlým procitnutím v důsledku setkání s mystickou zkušeností nebo nalezením svého náboženství. Ať už člověk dosáhne duševní obrody jakoukoli cestou, vždy přispěje k získání rovnováhy v jeho životě.¹⁴³

4.2.4 Proces obrácení na víru a jeho důsledky

Proces obrácení na víru provází uvědomění si změny od nedokonalosti k pocitu blaženosti. Jedinec během svého života prochází řadou změn, které jsou způsobeny preferencí určitých zájmů. Tyto zájmy však nejsou trvalé, a proto se nacházejí na okraji našeho vědomí. Střídání našich preferencí způsobí rychlé změny ohnisek vědomí,

¹⁴³ JAMES, William. Druhy náboženské zkušenosti, s. 68-133.

kde je umístěn aktuální obsah. Toto kolísání je charakteristické pro člověka, který ještě nemá vyšší a nižší city v rovnováze. Pravá podstata člověka, vyjádřená souborem jeho ústředních myšlenek, je umístěna v ohnisku vědomí, které je trvalejšího rázu. Pokud je vyplněna obsahem náboženského charakteru, hovoříme o ní jako o obrácení na víru. Může k němu dojít vědomým chtěným způsobem nebo nevědomě. I ve vědomém obrácení, které je výsledkem působení vůle, nastává okamžik, kdy je třeba se osobní vůle vzdát a ponechat tak dokončení celého procesu na podvědomé složce naší mysli. Tím, že se člověk vzdá osobního vědomého já, může dojít zároveň k proměně jeho náboženského života, který se již nevyznačuje vnějšími výkony a obřady, ale je čistě duchovní. James připouští, že stejně jako se mohou vracet myšlenky vytěsněné z vědomí do podvědomí, může z podvědomí pramenit síla zajišťující lidem vykoupení. Náhlé obrácení demonstruje na příkladech lidí, kteří jej prožili, a přisuzuje ho intenzivnímu prožitku přicházejícímu z podvědomí.

Jamese zajímalo, čím jsou způsobeny rozdíly v podvědomí různých lidí. Jeho předchůdci předpokládali, že jednotkou duševního života je ohraničená jednotlivá myšlenka. On se přiklonil k názoru, že touto jednotkou je celkový duševní stav, veškeré vědomé obsahy, které nazval polem vědomí. V něm jsou předměty uspořádány podle našich preferencí, které směrem od středu pole slábnou. Velikost pole se liší a právě jeho rozsah určuje duševní různorodost lidí. Ačkoli jeho okraj není přesně ohraničen, všechny obsahy přístupné vědomí se nacházejí uvnitř daného pole. Veškeré naše předchozí vzpomínky se přes okraj přelévají a mohou se vyvolat zpět do vědomí. Co se nachází mimo okraj, to se nemůže stát předmětem vědomí. James upozorňuje na případy, kdy do vědomí vstoupily myšlenky nacházející se za tímto okrajem a osvětluje na nich zvláštní úkazy z náboženského života. Je však také přesvědčen, že někteří lidé mají tak tvrdý okraj pole vědomí, že nejsou schopni přijmout žádné obsahy z podvědomí. U nich je proces obrácení vždy postupný.

Ať už došlo k obrácení na víru jakýmkoli způsobem, jejich společným znakem je zvláštní vnitřní stav člověka, kdy se mísí láska a poníženost k bohu s přísností k sobě a láskou k druhým. Zároveň tak lidé získávají zvláštní sílu, která je motivuje v jejich

dalším životě. Tato síla pramení z přesvědčení, že je na světě něco, co je ve všech směrech převyšuje a oni s tím mohou být propojeni. Odevzdání se této vyšší moci přináší pocit volnosti. Způsob, jakým jednotlivci praktikují tyto obecné zásady, je už čistě individuální záležitostí a souvisí s jejich povahovými vlastnostmi. Proto se můžeme setkat s celou škálou možných projevů, které jsou výsledkem přijetí víry. V minulosti byla za nejvyšší ctnost pokládána poslušnost a chudoba. Lidé těchto ctností dosahovali od nejmírnějšího odpírání si nižších žádostí, přes asketické odříkání často vystupňované k sebetryznění, až po tvrdé prosazování pomocí hrubé síly namířené proti jejich odpůrcům.

James se zamýšlí, jak určit hodnotu různých náboženství. Náboženství je dějinný jev, který je svázaný s konkrétními kulturními zvyklostmi. Hodnotit ho ze subjektivního pohledu jedince, který není jeho stoupencem, není relevantní. Dalším důležitým kritériem je míra etičnosti chování jeho účastníků. Za správné se považuje takové jednání, ve kterém jsou v souladu vztahy mezi jeho původcem, cílem, ke kterému směřuje a všemi, které tato činnost ovlivní. Jestliže odhlédneme od paušálního hodnocení, dostáváme se podle Jamese ke skutečné podstatě náboženství. Jeho hodnota je vyjádřena mírou užitku, kterou přináší do života jednotlivce. Náboženství, které je založeno na víře ve dva světy, nelze posuzovat podle profánních měřítek.¹⁴⁴

4.2.5 Mystické stavy vědomí

Podle Jamesovy teorie má osobní náboženská zkušenost kořeny v mystických stavech vědomí. Jejich společnými znaky jsou neschopnost popsat je slovy, prožívající je považuje za zdroj poznání, jsou pomíjivé a jejich přijímání je pasivní. Některé mystické stavy nemusí mít náboženský charakter. Setkáváme se s nimi v záblescích naší mysli, kdy nám najednou dochází souvislosti, které jsme dříve neviděli, nebo při pocitu, že místo, kde se právě nacházíme, už odněkud známe. Pomocí mystiky můžeme také vysvětlit sny nebo vidění, která spadají do oblasti patologie. Mystické stavy lze

¹⁴⁴ JAMES, William. Druhy náboženské zkušenosti, s. 139-28.

také uměle navodit pomocí alkoholu nebo drog. James osobně vyzkoušel účinky psychotropních látek a došel k závěru, že racionální vědomí je pouze jednou z částí duševní výbavy. V jeho okolí se nachází množství alternativních forem vědomí, oddělených od rozumového jen tenkými přepážkami.

V mnoha především východních náboženstvích můžeme identifikovat postupy vedoucí k mystickému nazírání. Také v křesťanství se pomocí modlitby můžeme těmto stavům přiblížit. Jejich společným atributem je, že mystická pravda má cenu jen pro účastníka mystického zážitku. Není podstatný zdroj, který ho člověku zpřístupňuje, ale přínosem je pocit smíření a sjednocení, který přináší. Je spojením mezi jedincem a absolutnem s odhlédnutím od různorodosti náboženských uskupení nebo kulturních předpisů. Mystické zážitky jsou jakousi nadstavbou k běžnému obsahu vědomí.¹⁴⁵

5 Komparace přístupů a jejich přínos pro psychologii náboženství

Z výše uvedených teorií je patrné, že přístup jejich autorů k náboženství je diametrálně odlišný. Přesto oba začínají od stejného výchozího bodu, a to snahou o objasnění procesů odehrávajících se v lidské mysli. Shodně také nejdříve studují medicínu a fyziologii člověka, a až poté se zabývají psychologií. Posléze rozšiřují své pole působnosti o širší filozofické otázky, kde je zajímala povaha lidské mysli, vztah mezi vírou a emocemi nebo úloha náboženství v životě jedince i společnosti.

Rozdíl je patrný nejen v jejich názoru na jednotlivé náboženské fenomény, ale i v hodnocení náboženství jako systému. Zatímco James v něm vidí zdroj léčivé síly v životě jedince, a proto ho uznává a obhajuje, Freud ho označuje za nutkavou neurózu, kterou je třeba léčit. James podává řadu důkazů, že náboženství pomohlo lidem k nalezení duševní rovnováhy a vedlo ke zkvalitnění jejich života, což bylo v ostrém rozporu s Freudovou teorií. Nelze přehlédnout, že tyto rozdíly mohou být částečně způsobeny kulturním a rodinným prostředím, ze kterého pocházeli. Freud, který byl odpadlým Židem a stal se ateistou, se zaměřoval především na léčení neurotických

¹⁴⁵ JAMES, William. Druhy náboženské zkušenosti, s. 229-249.

pacientů a jeho hlavní inovátorskou metodou byla psychoanalýza. Na Jamesovu výchovu měl hlavní vliv jeho hluboce věřící otec, který mu vštěpoval demokratické hodnoty. V budování psychologie jako samostatné vědecké disciplíny viděl možnost pro odhalení tajemství mysli a mozku.¹⁴⁶

Otázka vzniku náboženství je oběma mysliteli také zodpovídána různě. Podle Freuda vzniká náboženství z emocí a konfliktů pocházejících z raného dětství, které do vědomí člověka pronikají z nevědomí a projevují se patologicky v náboženském prožívání. Nevědomí hraje důležitou úlohu i v Jamesově teorii, kde je jakýmsi médiem pro možnost spojení se s vyšší formou bytí. Pokud k tomuto propojení dojde, lidé si zhodnocují jeho užitečnost, a na základě svobodné volby náboženství akceptují, nebo odmítnou. Zatímco James se zabýval náboženstvím především z pohledu jednotlivce, zajímalo ho osobní náboženství, Freud rozšířil svoji teorii i na společnost. Principy psychoanalýzy aplikoval i na tuto oblast, pouze konflikty raného dětství jedince přenesl na dětství lidského rodu.

Rozdílné bylo rovněž pojetí náboženských představ. „*Pro Freuda jsou všechna náboženská tvrzení iluze: „Jsou nedokazatelná, a proto nelze nikoho nutit, aby jim věřil. Zároveň jsou samozřejmě nevyvratitelná, což však ještě zdaleka neznamená, že jsou věrohodná!*“¹⁴⁷ Všechny náboženské představy pro něho byly iluzí a neodpovídají pravdě. James na základě svých zkoumání písemných dokladů o obrácení na víru tvrdil, že všechny náboženské představy jsou užitečné, protože mají významný přínos pro zlepšení duševního života, a tudíž podle zásad pragmatismu jsou pravdivé.¹⁴⁸

Při hodnocení významu těchto teorií nesmíme zapomenout, jaká je doba jejich vzniku. Přesto, že vznikly koncem devatenáctého století, a mnoho z jejich postulátů ztratilo na aktuálnosti, našly množství následovníků. Ti udržovali jejich myšlenky stále živé a my tak můžeme navázat na svébytné intelektuální dědictví. Tyto teorie shodně otevřely možnosti v hledání spojení mezi psychologií a náboženstvím. Oba představitelé byli jedni z prvních, kdo se pokusil o psychologizaci náboženství, i když jejich

¹⁴⁶ PALS, Daniel L. *Nine theories of religion*, s. 212,213.

¹⁴⁷ KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*, s. 44.

¹⁴⁸ PALS, Daniel L. *Nine theories of religion*, s. 220.

cíle byly odlišné.¹⁴⁹ Vliv Freudovy psychoanalýzy a hypnoanalýzy je patrný dodnes. Někteří terapeuti je stále používají jako součást léčebného procesu při odstraňování fobií a neuróz. Jamesův humanistický přístup se stal součástí psychologie osobnosti, která klade důraz na pozitivní rozvoj jedince a na jeho zdravé sebepojetí. Psychologie náboženství využívá poznatky z obou zdrojů například při měření spirituality, kterou můžeme definovat jako prožitkové jádro náboženství, nebo religiozity, která vyjadřuje vztah ke konkrétním bodům náboženské nauky.¹⁵⁰ Spiritualita a religiozita jsou součástí osobnosti a souvisí s jejími ostatními vlastnostmi. Zjišťováním korelací mezi univerzálními vlastnostmi osobnosti získáme individuální profil člověka. Podle něho lze predikovat, který typ náboženství si jedinec vybere, což už nastínil James ve své teorii. Tyto předpovědi jsou v současnosti velmi aktuální, vzhledem k multikulturní společnosti, kterou přináší otevřenost států ke svobodnému pohybu osob. Individualitu můžeme studovat rovněž pomocí základních vztahových vzorců, kam patří i Freudův oidipovský komplex.¹⁵¹

6 Závěr

Tato bakalářská práce se zaměřila na náboženské prožívání, které provází člověka od dávných dob až do současnosti. V devatenáctém století, po vzniku psychologie jako samostatného oboru, dostává bádání o tomto fenoménu poněkud jinou konotaci. Začíná se spojovat s lidským prožíváním, které je determinováno nejen tělesnou, ale i duševní stránkou člověka.

První část práce nás seznamuje s obory psychologie, náboženství a psychologie náboženství, aby bylo možné vymezit oblast, která je definuje. V části o psychologii byly nastíněny různé psychologické směry, kde je uvedena návaznost na oba představitele, kterými se tato práce zabývá. Rovněž bylo poukázáno na problémy s uznáním vědeckosti, které provázejí psychologii i psychologii náboženství. V kapitole o psychologii

¹⁴⁹ PALS, Daniel L. *Nine theories of religion*, s. 222.

¹⁵⁰ ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*, s. 284,285.

¹⁵¹ TAMTÉŽ, s. 291-293.

náboženství jsme uvedli, jaký vliv na rozvoj oboru měli W. James a S. Freud. Dále byl objasněn pojem spiritualita, který je v současnosti jedním z velkých témat oboru, a poznatky získané z obou teorií jsou využívány při jeho zkoumání.

Představené teorie a jejich následná komparace ukázala, jak různé mohou být úhly pohledu na stejný jev. Hodnotit, která hypotéza je lepší nebo přínosnější, nám nepřísluší. V každé z nich lze nalézt prvky, které jsou živé i v současnosti, a část odborné veřejnosti na ně navazuje ve své vědecké činnosti. Zároveň mají řadu odpůrců ukazujících jejich nedostatky. Freudovi je vytýkáno, že náboženství nepojímá jako celek, ale teorii staví na míru monoteistickým náboženským systémům. Protože výchozí postulát oidipovského komplexu je pro výklad náboženství tak stěžejní, aplikace na jiný typ náboženského systému by byla značně komplikovaná. Dalším problémem je vyvozování závěrů na základě analogie vývoje jednotlivce s historickým vývojem velké kulturní skupiny. Freud se zde opírá o poznatky z Lamarckovy evoluční teorie, která uvádí, že existují dědičné kolektivní vzpomínky. To bylo již v jeho době zpochybněno.¹⁵² Ani Jamesova teorie nešla vlně soudobé i současné kritiky. Jeho odpůrci vidí rozpor mezi potřebou vystavět teorii o náboženství na vědeckých základech a mezi nasbíranými daty, na kterých staví jeden z postulátů teorie o existenci absolutního jsoucna. Texty, prostřednictvím nichž provádí svůj výzkum, pochází převážně od anglických a amerických protestantů a evangelíků. Částečně předkládá výpovědi katolických kazatelů, ale doklady pocházejícími z jiných náboženských systémů se rovněž, jako Freud, nezabývá.¹⁵³ Sporné je i Jamesovo paušální vymezení náboženské zkušenosti. Definuje ji jako duševní přeměnu, při které člověk přechází od něčeho špatného k něčemu dobrému. Se změnou nastává u jedince nový stav mysli spojený s jakousi morální obrodou a touhou konat dobro. Takové vymezení by však nemohlo obstát ve všech náboženstvích, protože jejich představa o naplnění cílů, ke kterým směřují, je značně odlišná. Zároveň nám taková definice nezaručuje, že duchovní proměna, kterou člověk prochází, musí mít nutně náboženský charakter.¹⁵⁴

¹⁵² PALS, Daniel L. Osm teorií náboženství, s. 110-112.

¹⁵³ PALS, Daniel L. Nine theories of religion, s. 216,217.

¹⁵⁴ TAMTÉŽ, s. 218,219.

Z ohlasu, který výše popsané teorie i ostatní práce obou představitelů vyvolaly, je zřejmé, že měly co říct v minulosti i v současnosti. Náboženství je stále aktuálním společenským jevem a jako takové bude jistě i nadále podrobováno výzkumu, ke kterému otevřely cestu i William James a Sigmund Freud, kteří byli mezi prvními průkopníky psychologie náboženství.

7 Použitá literatura

FREUD, Sigmund. *Nespokojenost v kultuře*. Vyd. v tomto souboru 1. Praha: Hynek, 1998. Spektrum; Sv. 14. ISBN 80-86202-13-5.

FREUD, Sigmund. *Spisy z let 1925-1931*. Přeložil Miloš KOPAL. 1. vyd. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, 2007. ISBN 80-86123-23-5.

FREUD, Sigmund. *Totem a tabu: o podobnostech v duševním životě divocha a neurotika*. 1. vyd. Praha: Psychoanalytické nakladatelství J. Kocourek, 1997. ISBN 80-86123-01-4.

HELLER, Jan a MRÁZEK, Milan. *Nástin religionistiky: uvedení do vědy o náboženstvích*. 2. rev. vyd. Praha: Kalich, 2004. Studijní texty; sv. 1. ISBN 80-7017-721-7.

HOLM, Nils G. *Úvod do psychologie náboženství*. Přeložil Karel BALCAR. Praha: Portál, 1998. Studium (Portál). ISBN 80-7178-217-3.

HORYNA, Břetislav. *Úvod do religionistiky*. 1. vyd. Praha: ISE, 1994. Oikúméné. ISBN 80-85241-64-1.

HROCH, Jaroslav. *K filozofickému myšlení Williama Jamese*. In *Filozofia*, 2008, roč. 63, č. 2, s. 144-154. ISSN 2585-7061

HUNT, Morton M. *Dějiny psychologie*. 4. vyd. Praha: Portál, 2015. ISBN 978-80-262-0898-3.

JAMES, William. *Druhy náboženské zkušenosti*. V Praze: Melantrich, 1930. 323, [1] s. Výhledy; sv. 4.

KÜNG, Hans. *Freud a budoucnost náboženství*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad, 2010. Teologie. ISBN 978-80-7429-015-2.

PALS, Daniel L. *Nine theories of religion*. Third edition New York, Oxford: Oxford University Press, 2015. ISBN 9780199859092.

PALS, Daniel L. *Osm teorií náboženství*. Vyd. 1. Praha: ExOriente, 2015. Religionistická knihovna; svazek 2. ISBN 978-80-905211-2-4.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Dějiny psychologie*. Vyd. 1. Praha: Grada, 2006. Psyché. ISBN 80-247-0871-X.

PLHÁKOVÁ, Alena. *Učebnice obecné psychologie*. Vyd. 1. Praha: Academia, 2004. ISBN 978-80-200-1499-3.

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie*. Vyd. 4. Praha: Portál, 2013. ISBN 978-80-262-0532-6.

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-547-4.

ŘÍČAN, Pavel. *Psychologie náboženství a spirituality*. Vyd. 1. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-312-3.

YERUSHALMI, Yosef Hayim. *Freudův Mojžíš: judaismus konečný a nekonečný*. Přeložil Daniel MICKA. Praha: Academia, 2015. Judaica (Academia). ISBN 978-80-200-2501-2.

8 Resumé

This thesis deals with psychological perspectives on religion which are described by means of two different theories. Author's objective is to introduce these perspectives and analyze crucial ideas of W. James and S. Freud. The thesis aims to perform a comparison of these perspectives and analyze their merit to psychology of religion.

The first part of the thesis describes fields of psychology, religion and psychology of religion in order to specify area which defines it. In the section dedicated to psychology different psychological specializations are outlined, where connection to the both representatives who are dealt with in this thesis.

Next two chapters deal with work of Sigmund Freud and William James. There are introduced the main postulates of Freud's dynamic psychology and James's humanistic psychology and their theories of religions.

The concluding part of the thesis brings comparison of both different theories and their influence on formation and evolution of psychology of religion. Introduced theories and their consequent comparison showed, how different the views on the same phenomenon can be. In each of them elements can be revealed, which are up-to-date also nowadays and part of the specialized public follows up with it in their academic activities. At the same time they have a range of opponents pointing out at their deficiencies. It is being reproached to Freud that he didn't consider religion as the whole, but that he put the theory on the level with monotheist religious systems. Another problem is drawing conclusions based on analogy of an individual evolution with historical evolution of a large culture group. James's opponents see a contradiction between the need to build a theory about religion on academic basis and between collected data on which he built one of the postulates of the theory on existence of absolute existence. Texts, via whose he performs his research, comes predominantly from English and American Protestants and Evangelists. Partially he outlines statements of catholic preachers but evidences from other religions he ignores. Also James's general definition of religious experiences is questionable. He defines it as a mental transfor-

mation during which a human being moves from something wrong to something good. With such transformation a new state of mind with some kind of moral renewal and urge to do a good appears. Such division could not withstand in all religions because their idea of completing goals to which they are aiming, is significantly different.

Religion is still a very current social phenomenon and as such it surely will further be subject to a research which was initiated also by William James and Sigmund Freud who were among the first pioneers of psychology of religion.